

Di ziman de xêva fonolojik

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Di ziman de xêva fonolojik@
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar*

.
ISBN 968-4-940993-33-3

Pêşgotin:

Ziman de têtîna fonolojiyê wê weke têtînek bi zanyarî ku ew di ziman de bi têtîna deng ve ku ew alaquadar dibê û ew wê dihênê ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê mijare fonolojiyê wê di ziman de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di awayên wê yên weke bi kodkirinê û hwd de wê, bingihêk giringê fahmkirinê wê bi ziman re wê weke ku wê were dîtîn wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Wê dema ku em di çerçoveya zimanekê de wê diaxifin em bi deng xwe dihênina ser ziman. Wan dangan jî bi hin qarakterên weke bi tîpan nivîsandinê û hwd re wê, di rengekê de wê dihênina ser ziman. Wê jî wê di irengê de wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijare dengê û qarakterê wê di wê temenê de wê di wê de wê şêwayekê salixkirinê û di wê çerçoveyê de ê fahmkirinê wê di wê de wê hebê.

Ji aliyê ziman ve wê axiftin wê bi wê ve wê girêdayî bê. Wê dema ku em di çerçoveya têtînek xêvî a fonolojikî ve jî wê li wê dinerin wê di wê temenê de wê ji du aliyên ve wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê aliyê pêşî wê ji aliyê hişmendiya fonolojikî ve bê. Ku ew wê di wê temenê de wê hin bi hin wê bi salixkirinê weke bi deng û hwd re wê çawa wê xwediyê rengekê fahmkirinê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Fonoloji wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê bi têtîna dengê û salixkirina wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê di reng û awayekê de wê werênina ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê bi mijare xêvî a dengê û an fonemên fonolojikî ve ku mirov li wê bihizirê wê, di wê rewşê de wê, bi têtîliya wan a bi hev re wê, kombinyasyonên ku ew dihên

afirandin wê çawa wê di reng û awayekê de wê, renekê fahmkirinê wê bi têngîna xêva samantikî û ankû wateyê û hwd re wê di wê de wê bide fahmkirin û ankû wê bi wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare dengê wê di wê de wê, hertimî wê zêde wê weke mirov dilperbikê ku wê di wê de wê çî wê hebê ku mirov wê fahmbikê. Lê her awayê ku me ew fahmbikê û ankû wê salixkir wê di renekê de wê weke bi awayên weke bi çavdêrîyê û hwd re wê ji wê derhanînê re wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare xêva fonolojikî de wê mijare dengê wê di wê de wê weke fonomenên ku ew werina fahmkirin bin. Wekî din jî wê dikarê wê di renekê din de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mijare fonolojiyê em dema ku wê bi aliyê zimanî ve wê li wê dihizirin û wê di çerçoveya mijare xwe de wê di wê xabatê de wê bi wê aliyê wê bi tenê wê dihênina ser ziman jî lê wê di dewama wê de ku em pêwîst in ji bîr nekin wê bi wê re wê derxistina li holê a jêhatiyên me, û bi wê gihiştina kifşkirinan û hwd re wê di renekê de wê weke aliyên wê yên din ên ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin bê. Ji aliyê xêvî ve wê fonoloji wê bi temenê xêvî ê weke li gihiştinê, ketina farqêbûnê, pêşketinê û an pêşxistinê, bi xêva xabatê, û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Fonoloji wê di awayekê de wê dema ku em wê fahmbikin wê di renekê de wê, bi rêgez û fonemên wê re wê karibê wê fahmbikê. Ev dikarin razber û an şenber bin. Lê wê weke rêgezna ku wê di mejiyê me de di xêva me de wê xwediyê çerçoveyek ku em wê dikarin wê ji temen ve wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê dema ku em bahsa pêşketina fonolojikî dikin de wê jî dikarin wê di wê çerçoveyê de wê bi gotinekê wê werênina ser ziman. Di dangan bi watekirin û di dewama wê de wê sazûmana nava dangan û kombinyasyon û têkiliya nava wan ku wê weke têkiliyek bi hiş wê bihizirê û wê bi wê re wê bi serwerîyekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku em dengekê derdixin ku em minaq bêjin fincan wê, di wê temenê de wê pêwîst bê ku em wateyekê bidinê. Ew wate dayin wê têkiliyek bi kodkirinê a xêvî re wê, xwe di renekê de bi têngîna xêva wateyî re wê, bide dîyarkirin. Ev wê di renekê de ew bi hinek pêvajoyên azmûnî û hwd re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê. Wê ji

aliyekê ve wê têngîna fonolojiyê wê bi jêhatiya ji desthatiyên ve wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê.

Di demên pêvajoya pêşî ên mirov de wê berî ziman wê weke rewşên bi fonolojikî ên salixkirin û ankû ên naskirina denga jî ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê bi pêvajoyek fonemi a ketina farqêbûnê de wê, bibê. Wê pêşî wê deng naskirin wê di dewama wê de wê, bi təkili bi hev re danîna wan û di dewama wê de afirandina gotinekê wê were. Di wê çerçoveyê de wlê wê pêvajoya fonolojiyê wê ji ya ku em wê fahmdikin wê zêdetirî wê komplike wê xwediyê pêvajoyek fahmkirinê bê. Di meji de wê, bi xêvî wê mekanismayên deng derxistinê û qaydkirinê wê hebin. Weke ku em çawa dengê derdixin wê bi heman rengê ne ji me ku wê dengê wê derkeve em wê dengê wê di rengekê de wê nas dikin. Ew wê weke bi ketina farqêbûnê a fonolojikî bê. An jî weke naskirinek bi fonolojikî bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê sêyem ê weke mekanismaya fonemi ku em wê dikarin di mejî de wê bahsa wê bikin wê ya denggirtin û naskirinê bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, aliyê xêva fonolojikî wê ji aliyekê ve jî wê bi wê re wê biafirênê. Di dengên ku ew derdikevin de wê ji tişteke, zindiyekê û hwd wê, di wê temenê de wê bi azmûnkirinên wan û piştî wan di xêvê de wê di rengekê de wê weke aliyekê ew yê ku em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê.

Di ziman de wê fonoloji wê weke aliyê təkildanînê a bi hebûna biolojikî jî wê dikarê wê salixbikê. Wê di nava sêkika xêvê, ziman û meji de wê, ew təkili wê xwe bide dîyarkirin. Wê, bi pêvajoyên ku mirov wê bi xwe re wê bijî wê pêşî wê pêvajoyên azmûnkirinê wê bi xêvî ku wê dijî wê piştî wê pêvajoyek hilberînê û an afirandinê wê di temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Ev pêvajo wê bi pêvajoyên me yên bi pêşketina ziman û xêvê ve wê girêdayî û bi təkiliya wan a bi hev re ku ew diafirê re wê weke pêvajoyek fahmkirinê a ku ew pêşdikeve bê. Wê di nava xwezayê xwe de her zindî wê xwediyê seha xwe ya bi deng girtinê û ankû dengkirinê bê. Wê demê wê, di wê nûqtayê de wê fonoloji wê bi hişmendiya xwe re wê weke aliyekê fahmkirinê di jîyanê de ê bi temenî ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di mijare naskirina fonolojikî de wê weke bi xosletekê objektiv ê hebûnê re wê karibê wê fahmbikê. Ne tenê wê bi mirov re wê bi hemû heywanên di xwezayê de wê ew wê hebê û wê, her cûre wê, dengên xwe wê nasbikin û wê li wê herin û vegerin. Di dewama wê de wê, deng wê ji wan re wê, weke temen û bingihê hev nasinê jî bê. Deng wê bêsînor wê awayên wê yên ku mirov wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê hebin. Di wê nûqteyê de wê, sînorê wê nebê. Di wê de wê bi awayên wê re wê salixbikê. Di wê rengê de wê xêva fonemi wê ew wê, dengê wê nasbikê û wê bi kodkirinên wê re wê, bi xêvê re wê bide çêkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: xêva fonolojikî û bi kortasî salixkirina wê

Ziman ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê weke aliyekê giring ê têkili daninê bê. Lê wê dema ku em bi çandê re wê bi têkiliya ziman û xêvê re wê hilde li dest wê di çerçoveya têgîna zimanê zikmakî û hwd de jî wê weke çerçoveyek zêde giring di pêşketina mirov de wê weke ku wê karibê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ziman wê rewşên weke yên çandî û pêjnên wê di şewayekê de wê weke bi gotin bikê. Wê di wê temenê de wê çerçoveyek salixkirinê wê karibê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare têkiliya xêv û ziman de wê, dema ku em gotina xêvê dênina pêşîya ya ziman wê demê wê bi têgînên weke bibîrkinê û hwd re wê, xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare ziman de wê, di wê temenê de wê, baş axiftin û ankû hanîna ser ziman wê ji aliyekê ve wê bi temenekê xêvî a têr û ku mirov wê karibê wê di rengê de wê, bi hişkirinê weke bi derxistina li pêş û ankû hanîna têgînê bi gotinê li pêş re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku wê li ser ziman û têgînên weke yên legopediyê û hwd re wê terapiyên zimanî wê werina kirin wê di wê temenê de wê li ser têkiliyek hişmendî û zêhnî û hwd re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê di çerçoveya terapiya zimanê de wê têkiliya wê ya bi deng, û ankû fonolojikî, morfolojikî, wateyê û hwd re wê çawa wê di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bakê li wateyê û wê bi wê re wê werênê û derxê li pêş re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, mijare ziman û xêvê wê di awayekê de wê ku em ji aliyê gotina xêvê ve jî wê hildina li dest û ankû ji aliyê gitina ziman ve jî wê hildina li dest wê, di awayekê de wê ji temen ve bi rêya têtînên hiş û bîrê û hwd re wê, bi hev re wê xwediyê rewşek hoyandî bin. Di mijarên bi xêvê re wê ziman wê xwediyê pêşketinek di xwe de a bi fenomeniyî a zêhnî û hwd re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bibê.

Ziman wê, di wê temenê de wê bi rengekê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê mijare ziman wê, di wê temenê de wê dema ku em bi xêvê wê hildina li dest wê, di destpêkê de wê, di vê ku mirov wê wê bikirpênê ku wê, bi aqil û pêvajoyên aqil ên bi fahmkirinê, rewşên weke yên felsefeyê û hwd re wê, karibê bi aliyên cihê re wê li wê bihizirê.

Di mijare têtînên ib ziman û felsefeyê wê hinekê wê di wê nûqtayê de wê bi hizirkirinê wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê karibê wê bibîrbikê. Ber ku wê di rengekê de wê, bi watelêkirinê, salixkirinê bi wê gihiştina li wateya wê û hwd re wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê li ser ziman bê.

Di felsefeyê de wê di têtînê de wê bi gotinî wê kûrbûnê ku ew dibin wê bi watelêkirinê û hwd re wê çawa wê di rengekê de wê bigihijê rengekê fahmkirinê ê weke ji wê derhanînê û hwd re wê bibê. Wê di wê temenê de wê di wê de wê bi awayekê kûrbûnê li ser rewşên fahmkirinê û hwd re wê, di dîmenekê û hwd de wê bi wê re wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê felsefe wê, dikarê wê bibêjê ku wê weynek dîrokî û giring wê, di pêvajoyên fahmkirina me de wê bileyzin. Weki din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, bi wê re wê felsefe wê hinekê jî wê weke ku wê di demên hemdem de wê were pênasekirin wê bi têtîgiştina bi peyv û gotinê re wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temneê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê şewayê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di mijare fahmkirinê a bi gotinê re wê, mijare gotinê û wateyê wê di rengekê de wê bi temenekê hiş û ji wê

wêdetirî wê bi bîrê û hwd re wê xwediye pêvajoyek fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, dema ku em bi gotina 'bi gotinê bi hişbikin' ku em dikin em di wê nûqteyê de ku em di farqê de bin û ne di farqê de bin em mijare têtînek zimanî û xêv a bi hev re ku ew dihê girtin bi temenekê hebûnî a me re wê dikirpênin. Di wê temenê de wê ev wê weke di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirinên me yên bi xêvî de wê, di serî de wê bi gotinê wê, têtîliya bi newrojîkî ku em bi hebûnê û fahmkirina a di xêvê de wê didênin û wê bi wê re wê bi gotina ziman wê dihênina ser ziman.

Li vir wê weke ku wê cihê wê bê ku em wê werênina ser ziman ku wê mijare ziman wê tenê wê weke rewşek bi sazûmanî a bi peyv û gotinê ku ew bi wê dihê axiftin wê bi tenê wê nikaribê wê bi wê rengê wê ji rêxê wê di rengekê de wê fahmbikê.

Ziman wê xwediye temenekê newrojîkî û fîzyolojîkî a bi hebûna bedenê re bê. Hişê ku wê ji wê bibê wê, di wê de wê gotin û peyv wê xwe biwatebikê û wê bibînê. Wê di wê temenê de wê weke rewşek hizirkirinê wê bi wê re wê biafirê.

Hizirkirin wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê çawa wê bi temenê wê pergalek newrojîkî û sinirî wê bi têtîliyên ku ew bi hev re didênê û radigihênê û hwd re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di rengek de wê fahmbikê bê. Di mijare xêvê û ziman de wê kombinyona ku wê bi hev re wê çêbikin wê di temenê wê de wê hiş û bi wê re jî wê bingihê bîrkirinê ku wê çêbibê wê bi wê re wê bibê.

Di nava wê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê

Di mijare xêv û ziman de wê di destpêkê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê di nava têtîliya ku wê bi hev re wê didênin wê weke hev bi hev re wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê û çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê li vir wê di deestpêkê de wê divê ku mimrov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têtîliya nava nava gotin û xêvê û ankû ziman û

xêvê wê weke têtikiya fahmkirinê a bi hiş ku wê li jîyanê û hwd wê biafirênê bê. Wê di serî de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Têtikiya nava ziman û xêvê wê têtikiyek bi aqil û hizirkirinê bê. Wê di wê temenê de wê têtikiya fahmkirinê bê. Wê di wê temen de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Ji dûr ve ku mirov wê li wê dinerê wê weke ziman wê weke xwediyê hêzek serweriyê a li ser xêvê û bijartinên wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê, ev rewş wê weke rewşek bi fizîkî ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê wê dema ku em bi aliyê gotinê ve wê hilde li dest wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ziman wê ya ku me bi azmûnî ew jînkiriya wê weke xwediyê têtikiya fahmkirinê a bi wê re bê. Mirov çawa dihizirê û hîs dikê wê di rengê ku mirov wê di awayekê de zimanê xwe bikardihênê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi wê ve jî wê girêdayî bê. Salixkirinên li ser gotinê re wê, bi watelêkirinê wê weke rewşna zêhnî wê piştî wê re wê xwe di renekê de wê bi bandûra xwe wê bidina dîyarkirin. Minaq em di nava zimanê xwe de xwediyê gotinên ku wê weke 'bi xirabî' wê werina pênasekirin wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bibin û wê, ew qadaxaya ku ew gotin didênina ser mirov wê di bin bandûra wê de wê weke ku mirov wê bijî. E çî his dikin wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hêst wê di bijartin û biryarên me de wê weke ku wê xwediyê weynek giring bin. Di ziman de wê rewşên weke darazên me, nirxên me yên çandî û rewîstî û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyana ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, di renekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare têtiginên weke yên bijartin û dîtinên xwe de bi azmûnî em ji ya ku em dibînin wê bi wê temenê wê bibê xwediyê bandûrbûnekê.

Di mijare têtigîna ziman û xêvê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi giring ku wê Baddeley û Ark jî wê hinekê wê li ser wê bisekin bi têtigîna 'dûngûya fonolojikî' wê çawa wê ji wê re wê birhanekê wê werênê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Di mijare têtigîna xêv û fonolojiyê de wê, di wê nûqteyê de wê nûqteyek li hev hoyandî û di deewama wê de a hûnayî wê di wê de wê were dîtîn. Baddeley wê çendî ku ew wê nûqteyê wê, di xwezê ku ew wê fahmbikê wê li ser têtigîna fonolojiyê û di wê têtigîna fonetîkî de wê

girêdan û lêbarbûnên ku ew wê bibin re wê bi têkiliya nava wan newrolojikî re wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di mijare têngîna salixkirinên deng wê bi dîyardeyî û di wê de wê, lêbariyên ku ew di wê de wê bibin wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê di temenê têngîna kodkirinê a weke di xêvê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku wê, weke nûqtetekê Baddeley wê bixwezê wê werênê ser ziman lê wê di wê nûqtetekê de wê di wê de wê, bixwezê birhanê peydebikê jî wê ev nûqte bê. Di wê nûqtetekê de wê ev nûqte wê weke nûqtetekê xêvî bê wê bi mijare xêvên sehan re wê, di rengekê de wê bi cihê û têkiliya nava wan re wê, di rengekê de wê di dîmenên li ser hev re wê bi têngînek zanînê re wê karibê were fahmkirin.

Di dîmenekê têngînî a ku mirov wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di rewşek diyardeyî a weke zaninek xêvî de wê, bi dengî û ankû fonetikî wê were bidest kirin û wê di xêvê de wê bicih bê wê, bi aliyê seha dengê û ankû bihîstinê ku ew hatibê kirin wê, xêv wê bi afirîn û bihilberînekê wê çawa wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê din de wê, çawa wê, di mijare fahmkirina wê de wê, ji aliyê sehên din û xêva wan ve jî wê bi hilberînekê wê pêşbixê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi azmûnên wê re wê karibê wê fahmbikê. Xêv wê pêşxistinê wê ji aliyê xwe ve wê weke tememkirinekê wê li wê dinerê û wê dixwezê wê bikê. Wê dikê jî.

Di wê temenê de wê dema ku wê bi fonetikî wê dengê wê were kirin û wê di wê temenê de wê bi wê tememkirinê a xêvê û hilberîniya wê re wê li wê bihizirê wê demê wê, bîrkinên nû ên weke li ser ya ku wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê, karibê di wê rewşê de cihêbûn xwe di ragihandina wê de bide dîyarkirin. Yanî bi gotinek din em wê bibêjin ku wê ya ku wê were bîrkin wê karibê di wê de wê cihêbûn bi wê temenê xwe bide dîyarkirin. Ya ku wê di wê nûqtetekê de wê weke ya cihê wê xwe bide dîyarkirin wê tenê wê dikarê wê weke hilberînekê xêvî wê bi tenê wê karibê wê fahmbikê? Dervî azmûnên wê û ji wê bi darêjkkirinên wê dîr mirov wê nikaribê wê bibêjê. Ber ku wê di wê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên xêvî wê, di afirandina wê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Xêv wê xwediyê wê fêrsa xwe tememkirinê jî bê. Wê tememkirinê wê dikarê wê bişibênê bîrînek di laşekê de ku ew di vebê û wê çawa wê laş wê bixwezê xwe bi wê re çêbikê û wê birînê nûbikê û bidegirtin. Ev wê

weke rewşek ku wê di temenê wê de wê mejiyê xêvî ê bedenî wê di temenê wê de wê bi rewşên weke genetîkî û hwd wê weke ku wê hebê. Rewş û rengê weke ku wê ne ji wê dûr wê di rewşên weke di rewşên pêşxistinên xêvî û rewşên wê yên ku mirov wê karibê bi wê re wê fahmbikê de jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê hebê.

Di awayekê de wê, cûreyên cûda ên xêvên me wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, di mijare xêvê de wê, di rengê de wê bi temen bikin. Xêv wê ji wan aliyan ve wê, bitemen bikê. Wê afirandinê wê bikê. Yan jî wê, di wê temenê de wê hipotezên ku ew wê di çerçoveyek darêjkî de wê bi wê re wê weke ku wê pêşbixê wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê hebin ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di rewşên bîrkinê de ku em bi wê têngîna hipotezê wê bibêjin wê hinek ali û derkên weke bi wê re ku wê weke têngîliya wan bi hev re wê nebêjê û ne di ahengekê de a bi hev re jî bin lê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê karibin di şewayekê de ew bi wê re xwe di rengê de bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Lê di mijare têngîna dînya fonetîkî de wê aliyên wê yên ku ew wê, di rengê de wê çawa wê, di rewşên weke ragihandinê û rewşên arkilaturên prova'yî ên ku ew dibin wê karibê di rengê de wê ji hinek aliyan ve wê bide astengkirin jî. Ev jî wê hinek sedemên wê di rengê de wê bi wê re wê karibin bibin. Lê ev wê di rengê de wê, di awayekê de wê bi sînori û rengê di wê de wê bi elementên wê re ku wê bi lêbarkirinên wê ve wê di awayekê ve wê weke girêdayî bê.

Wekî din wê di mijare dengkirinê de wê dema ku wê gotinek bi dengî wê were ser ziman wê di wê temenê de wê li gorî wê ya ku wê xêv wê bide dîyarkirin wê were dîtin ku wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, sererastkirinên xêvî wê di rengê de wê weke wê weke ku wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, dîsa ew nûqtaya ku me li jor wê hanî ser ziman a di xêvê de wê pêvajoya hilberînê û weke ya xwe lêkirinê wê di dîmenekê de wê li wê serwer bibê û wê, di wê temenê de wê temneê trewşên gûharînên bi yta fonetîkî re ku wê bikê jî wê di wê temenê de wê bi wê re

wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, dengên ku ew dihên derxistin wê di wê de wê ya di wê de lêbar wê weke çawa wê were fahmkirin wê ew wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di gotinê de wê bi dengî wê bi rewşek hevokî wê di dîmenekê kin û dirêj de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê, di nava têkiliya nava gotinê a di dengê de wê, rêgezêk din a xêvî wê xwe bide dîyarkirin ku ew wê li wê serwer bê. Ew jî wê di wê temenê de wê, sererastkirinên xêvî wê di wê de ku wê weke ku wê bibê wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê di wê nûqteyê de wê, gotinekê de wê dengên ku ew dihên ceribandin û ankû hatina provekirin wê, di şêwayekê de wê weke aidî ya gotinek din bê ku wê intibayê wê bide çêkirin wê weke aliyekê ku em di wê çerçoveya têgîna rêgezî a xêvî de wê weke têgînel birhanî a di wê temenê de wê bi wê rewşa levkirinê û di wê çerçoveya afrînerî û hilberînerîya xêvî a li gorî xwe de wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare wê, tiştêk wê weke pîrsekê wê di mejiyê me de wê bi hizirî wê biafirê ku mirov wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, dema ku wê deng wê weke aidî gotina din bê ku wê bibê wê di wê de wê hizir û ankû ew gotin wê wînda bibê bê. Ya ku wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê weke bi fêrsekê wê nebê jî wê di wê nûqteyê de wê ev bê. Ev jî wê dîmenekê pîr dîmenî wê di zikhev de wê bi ya ku ew dihê li holê û xwe dide dîyarkirin de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Di gotinekê de wê deng û ankû gotin weke aidî gotinek din bin jî ku wê di wê de wê ew di wê de wê hizir û gotin wê fêrsa wê wînda dibê û wê xwe bi ya berê û ankû yek ji wê jî cihêtir di renekê de wê bide dîyarkirin wê di nava wê de wê bi tûra têkiliyên newrolojîkî û rewşên wan ên dana bîrkinê ve jî wê ji aliyekê ve wê girêdayê bê. Di wê nûqteyê de wê ev karibê weke nîşanaka tiştêkê din jî were fahmkirin. Yek wê şane û neronên xêvê wê hem bi rêyek ragihandinê wê têkiliyek wan bi dîmenekê wê hebê û ji aliyekê din ve jî wê di dîmenekê ku wê zêde wê çawa wê, ew wê têkiliyê wê dênê ku wê

weke ne dîyar bê bi dîmenek fêrsa biriqînê û ankû derhênêriyê a ji wê û hwd re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Xêva fonolojikî û fahmkirina zimanî

Ku mirov wê dema ku em bahsa têgina xêvê û mijare naskirinê a bi wê bikin wê ji aliyekê ve wê mijare têgîha fonolojiyê û xêvê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi hev re wê derkeve li pêş bê. Di demên destpêkê ên jîyanê de jî mirov wê, di destpêkê de wê dest bi naskirina dangan wê bikê. Minaq tîp û ankû qarakterên nivîsandinê wê salixkirina wan û hev cihê û cûdakirina wan wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de ku em bi gotinbikin wê têgîna xêva fonolojikî wê di wê temenê de wê pêvajoyek û awayekê salixkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bihawênê. Wê salixkirina di dangan de ku mirov wê dikê wê di rengê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê ku wê pêşî wê di temenê fêrbûnê wê bi azmûnkirinên ku wê were kirin bê. Ji aliyekê din ve jî wê, dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê jî wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê mijare dengê wê di wê rengê de wê, ji wê salixkirinên ku em wê dikin wê di wê temenê de wê hin bi hin wê weke rewşa fêrsî ê n bi fahmkirinê wê karibê bi xwe re wê biafirênê. Minaq rewşên weke peyvên bi rêzîna wan weke salixkirina wan û ji hev cihêkirina wan, tîpan bi serê xwe bi navbikê û ji wan gihîştina dengên cihê, û hwd wê weke aliyên ku wê, di destpêkê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Gotin wê li gorî dengê wê bê hildan. Weki din bi bûjenên di wêneyekê de wê, tîp, hijmar û hwd wê li gorî bi navkirin û salixkirina wê re wê bi wê re wê were hildan.

Di rewşa têgîna kêrhanîyan fonolojikî ku wê bahsa wê bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, rewşa zimanê axiftinê û ankû nivîsandinê de ku wê ew dengên ziman de ku ew werina bikarhanîn bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa wê bi têgîna fonatik re bikin xêv wê ji sê aliyên ve wê, karibê xwe bide dîyarkirin bi dengî. Ya pêşî wê bi farqêbûnê û ankû kketina farqêbûnê de bê. Wê di wê temenê de wê, di rengê de wê temenê naskirinê û di wê de wê gihîştina fêrsên naskirinê bê. Ya duyem têgîna kêrhanîya fonolojikî a xêvî bê. Di wê nûqtayê de wê bi mijare xabatê, karkirinê û ankû têkiliyê a nava wê de wê bi hinek aliyên wê yên

komplike re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê bi xabate wê re wê, weke ku me di aliyê pêşî de wê bi mijare ketina farqêbûnê de wê hanî ser ziman wê di wê temenê de wê di xêvê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê bi wê naskirinê û bikarhanînê û ankû rewşa wê ya bi xabitandinê re wê bi şûnve hanînê û ankû li şûn ve bakirina wê, yan jî bi gotinek din em dikarin bibêjin wê weke hanîna li bîrê bê. Wê dema ku em bahsa tiştê dikin û em dibêjin wê em bakirina wê li bîrê dikin û em wê bîr dikin wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke derxistina wê ya li pêş wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Hişmendiya fonatikî û ankû dengî, haybûna ji avahîya dengî ya zimanekî û şiyariya ku bi zanebûnê dihê dahûrkirin û hwd re wê bibê bê. Karûbarên cihêreng ên wekî dabeşkirina dengê li axaftinê û tevlihevkirina di astên peyv, destpêk, tîp û fonemîk de wê, bi wê bibê bê. Hişmendiya fonatikî, darêjkên bi peyv, beşên destpêkî-dem, an jî tîpan pêk tê. Di dewama wê de ku em bahsa têgîna xêva fonemî a xabatî bikê wê di dîmenekê de wê weke çawa ku wê, zanin wê di awayekê dem kin û ankû bûhûrîner de wê, di depoya xêvê de were girtin bê. Ev zanin wê piştê ku ew bû û pê de wê, piştî wê ji rewşên weke cihê û cûda ên bi fonolojikî ên pêşxistinê û hwd re wê, weke ku wê xwe di temenekê amede ê bikarhanînê û pêşxistinê de wê bide dîyarkirin. Ev wê di dewama wê de wê, temenê lêgihîştina fonolojikî û ankû fonatikî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em di awayekê de weke bi navkirina bi dengî a gotinekê, peyvekê, hijmarekê, rewşekê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê di nava wê rewşa xêvî a fonolojikî de wê weke bi wê bi dengê wê, di şewayekê de wê bibê. Di wê nûqtayê de wê şewayên fêrbûnê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibê. Minaq em dema ku em di reklemekê de em di tv'yê de wê dibînin em li wê xwesteka me dibê. Ew numre telefonê bo xwestina wê ku ew dide nîşandin bi dîtinî û dîmenî em wê, di wê dema ku ew dide nîşandin de em wê di bîra xwe de wê digirin. Ev wê weke aliyekê ku wê di çerçoveya têgîna xêva xabatî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Vêxa xabatê wê hanîna li cih a erkên xwe wê di miqdarên hindik de jî wê zaninek bûhûrîner a dem kort wê, depobikê. Di wê nûqtayê de wê,

dema ku wê zaroyek wê di hola xwe de wê xabatê li ser rûpelekê pirtûkê û ankû mijarekê wê bikê û wê dema ku wê tişteke hey ji hev kirin ku ew bû wê, weke heya xêva xabatê ji hev bûnekê wê ev wê bibê. Piştî wê cardin wê heya xwe wê bênê ser xabate xwe û wê dest bi wê bikê. Ji wê aliyê ve xêva xabatê ya ku wê berî heya me ji hev çû me weke bi xabatî çî kir wê ji me re wê bibê alikar û temen ku em wê bênina li bîrê. Weki din ku wê me di wê pozisyonê de ku ew bigirê û di dewama wê de ku ew li ser wê xabatê me bide ponijandin û ku ew heya me ji wê çû ew bênê ser wê û di wê temenê de bîrkirinan bide kirin wê weke xêva wê jî bê. Wê xwediyê makanismayên ku ew wê di wê temenê de wê dide kirin jî bê.

Di wê nûqteyê de wê xêva xabatê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa wê xwediyê çerçoveyek komplike bê. Wê di wê de wê nûqteyên hoyandinê, hûnandinê û heybûnê wê bi wê re wê bibin. Wê weke çerçoveyek model û ankû pergali a pirrali û pirr dîmenî wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Baddeley wê, dema ku wê bahsa xêva xabatî wê bikê wê, di rengekê de wê çawa wê bi qadên wê yên dîtînî û dîtbarî wê bibê û bi qadên wê yên dengî û ankû fenatikî û hwd re wê bibê wê li wê bihizirê. Li gorî Baddeley wê, sê aliyên wê yên navendî wê weke ku wê hebin. Navenda wê ku wê di wê de wê hemû xabatên xêvî wê werina pêkhanin bê. Aliyê duyem wê bi mijare dîtbarî ku wê hemû xabatên xêvî ên dîtbarî ku wê di wê de wê werina pêkhanî û wê pêkwerin. Di dewama wê de ku wê li ser wê ya dîtînê û bi kodkirinên wê re wê xêvkin wê çawa wê di wê de wê bibê bê. Ya din a sêyem jî wê bi têngîna 'dûngûya fonolojikî' ku wê bahsa wê bikê wê di wê temenê de ku wê, gotinên ku ew dihên axiftin, derkkirin û nivîsandin ku wê, bi dengî û hwd wê ji aliyê zêhnî ve wê çawa wê werina derkkirin û wê, werina depokirin. Weki din wê di wê temenê de wê di wê makanismaya sêyemin a dûngûya fonolojikî de wê, pêvajoyek hilberînerî ku wê çawa wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, karibê wê di dewama wê de ku mirov wê li wê bihizirê û wê di reng û awayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di mijare hevgirtinên çerçoveya xêva dûngûyî de wê, di çerçoveya têngînek xabatî û hilberînerî a xêva dixabitê de wê karibê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Weke bîra xebatê, ku dihêle em denga bişopînin û

dûvre bi wan dengan re tiştekin bikin, mîna ku wan bi serwerî tevlihev bikin da ku peyvek çêbikin. Piştgiriya cûrbecûr jêhatîbûnên wekî bîrhanîna xebatê ya fonatikî, pêşxistina peyvan, bipêvajokirina wan a bi hevokî û axaftinê, û di dewama wê de ku ew bidestxistina weke ya jêhatîbûna xwendinê bike.

Ev her aliyek wê weke aliyna ku wê bi serê xwe wê xwediyê hinek pêvajo û makanismayên ku em bi wan re di rengekê de li wan bihizirin û fahmbikin bin. Di wê pêvajoyê de wê di wê rengê de wê weke ku wê hinek dîmenên di hev re derbas dibin wê bi wê re wê çawa wê bibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de ku wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê bi wê re wê lê bigihijê bê. Xêva xabatê wê ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ê temenê bîrkinê ê wek ebi gotinê, peyvê, hijmarê û hwd re wê, temenê wê çêbikê. Ew wê bi rewşên cihê ên dengî ku wê li wan wê bihoyê û têkiliyek fonolojikî wê di nava wan de wê bideçêkirin re wê weke ku wê bi wê re wê ew wê bibê.

Di mijare xêva xabatê de wê, dema ku mirov ji aliyê kirina xabatê û ankû kirinekê de wê hilde li dest wê, di awayekê de bi rêvebirina wê re wê weke ku wê xwe di rengekê de wê karibê bide diyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê xêva xabate ji aliyê ku ew dixabitê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare rewşa xêvê a di rengekê de ku wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Xêvên sehî wê di wê de wê ji du aliyan ve wê di serî de wê weyn bileyizin. Yek bi dîtinê û ya din jî bi dengkirinê bê. Di reşwên bihîstinê de wê dema ku em di dewama wê de wê bi têgîna fonolojikî wê li wê bihizirê wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin.

Bîra xebatkar dikare bi testên bibîr hanîna hijmareyan an navnîşên peyvan were nirxandin, lê nirxandina bîrhanîna xebatê ya fonolojikî bi taybetî li ser bihîstin, hilanîn û manîpulekirina fonemên cuda yê ziman disekine. Awayê herî berbelav ji bo nirxandina bîrhanîna xebatê ya fonolojikî ev e ku xwendekar tîpên bêwate û peyvên ku ji hêla lêkolîner ve hatine destnîşankirin dubare bikin. Wekî din wê gotinên ku wê weke dervî wê ahenge ku ew wê li wê were hizirkirin, bîrkin û hwd de wê gotinên weke 'tu wateya wan nîn a' wê, di rengekê de wê, weke gotinên fonolojikî bi dengê wê karibin rûbidin û manipulekirinê di rengekê de wê, di bîrê de bi xwe re bidina çêkirin. Weke gotinên ku ew tu wateyek wan tune û di hevokan an çerçoveyên semantikî de nayên pêşkêş kirin,

xwendekar ji bo fêrbûn, cudakirin, an bîrhanîna peyvên teşwîqê bi xêva xebata fonolojîk ve girêdayî dibin. Dema ku xêva xebatê ya fonolojîk qels be, ji bo kesek pirr zehmet e ku mirov deng û tîpên ku di stimulusê de têne bihîstin bi bîrbîne.

Di wê nûqtayê de wê nûqtaya xêvî a fonolojîkî wê di wê nûqtayê de wê li ser zayıfî û ne zayıfîya wê dikarê wê di rengê de wê li ser wê bisekinê û wê di rengê de wê di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê. Minaq wê dema ku em bahsa têgîna xêva fonolojîkî wê bikê wê, di rewşên bîrkirinê de wê zayıfîyên fonemî wê, di rengê de wê, karibîn bandûrê bi neyinî li fêrbûn û girtinên me bikin. Gelek rewşên weke di aqilde nekarina girtinê, neêminbûnê, di awayekê de wê, fêrsa gûmanê a weke wê û ankû ne weke wê ku wê di rengê de wê bibê wê bi wê re wê karibê xwe di rengê de wê bi wê re bide dîyarkirin.

Rewşên fenomî ên fonolojîkî wê qarakterên ku ew wan nimînêr dikê wê hebin. Weke qarakterên nivîsandinê tîp û hwd. Ew di wê temenê de wê di nava wan qarakter û tîkiliya bi dengî a fonemî û hwd de wê, di awayekê de ku wê biafirê wê weke aliyekê wê yê ku wê, bi awayekê kombînasyonî wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Ew kombînasyon wê xwediyê rewşek lêbarkirinê a ku wê weke 'kirde'ku mirov wê bi rewşên weke wateyê û hwd re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, her rewşên fonemî ên fonoloji wê, di rengê de wê li ser çerçoveya ziman re wê, xwediyê rewşek fêrbûnê û girtinê a ku mirov wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di awayekê de wê, xêv wê, di rewşên fahmkirinê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Di dengê de wê, girtin wê weke xosletekê xêvê ê bi şenberî ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Ew xoslet wê, nîkaribê bi aqilê me yê derve ê weke bi fizyolojîkî û hwd wê, salixbikî. Minaq wê, dengê wê reng û awayê wê bi darêjkî û hwd wê newê dîtîn. Wê ne dîtbar bê bo me. Di wê nûqtayê de lê wê hebê. Ew rewşa heyina wê, di awayekê kominasyonî de wê, di wê de wê, qarakterên weke tîpî û hwd wê, di salixkirin û rengkirinên wê de wê, di şewayekê de wê, weyn bileyizin. Wê, di wê rewşê de wê, ew awa wê, di wê çerçoveya xêvî de wê weke temen û çerçoveyek ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê salixbikê bê. Di temenê fêrbûnekê de wê mijare salixkirinên bi

fonolojikî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de w bide dîyarkirin.

Di rewşên fêrbûnê de wê xêv wê ji aliyekê din ve jî wê bi rewşên weke tevgerî û hwd ên weke xûy, an xûy nîşandinî û hwd re wê, di rengekê de wê bikê. Ew wê, di wê temenê de wê, weke bi rewşa demên xêvî ên kin û dirêj û hwd ve wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê rewşek girêdanî bin.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê qabiliyetên weke pêkhatinêr weke bi fêrbûnê, tevger û xûyan û hwd re wê, ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê, xêv wan salixbikê. Di wê salixkirinê de wê bîrkirin wê weke aliyekê ku wê di wê pêkhatinê de wê, bingihê wê û hoyandina li wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê, bide çêkirin.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em rewşa xwandevanekê bi rewşek weke ya dema ku ew ji ber wê weke bi dengî wê bîrdikê û wê werênê ser ziman de wê li wê bihizirê wê, di şêwayekê de wê, di wê rewşa fonolojikî a bikarhênêr de wê, çawa wê rewşekê wê bi xwe re wê karibê bide dîyarkirin?

Di rewşên bîrkirinê de wê, di awayekê de wê li ser rewşên weke karakterî û bîrkirina wan de wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê di şêwayekê de wê bîrbikê. Dengên cihê ji wê dengê ku ew dikê wê bi intiba, fêrs û û derhênêrî û hwd re wê bênê li holê wê weke aliyên ku ew wê karibê bikê bê. Ev wê weke aliyekê ji wê derhanîne û pêşxistinê a bi xêva xabatî û pêşxistina wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dema xwandinekê de wê hevwatera ku wê were lê gerin wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi têgîna qabilitayê re wê were ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê, di nava wê weke wê xwandinê û hanîna ser ziman de wê bikê wê di wê de wê kes wê karibê zan û kêmesîyan jî bi hev re di wê de bide dîyarkirin.

Di wê dema ku mirov wê di afirandina gotinekê de wê bi tîpên ku ew dihêna cem hev de wê bi dengên nava wê û levkirina nava wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê carna wê di gotinê de ku em wê werênina ser ziman ku ew çendî wê, watera ku em didin dîyarkirin bi rêya şibandinê û hwd re wê werênê ser ziman. Di rewşên weke serwerîya li qarakteran wê weke rayên tişî xwûn û di xabate xwe de kêmesî wê dîmenekê wê bide dîyarkirin. Lê yê weke ne di wê temenê de wê di fêrsa fahmkirinê de wê bo demên pêş wê karibê valahiyekê bi xwe re di rengekê de bide dîyarkirin. Minaq di demên pêş de wê bîrkirina li ser fêrbûnek ku ew

bûyî re wê weke rewşek ku wê karibî êminbûn û ankû êminnebûna mirov wê bi xwe re wê kaeribê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê, di herdû rewşan de wê rewşên ku mirov ji aliyên cihê ve hilde li dest wê hebin. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê din bi gotinî wê karibê wê li wê bihizirê. Ew jî wê di rewşa wateyê de bê. Wê di wê temenê de wê, di rewşa cihê derxistina dengê qarakteran ku wê çawa wê bi xwe re wê, fêrsa wateyên din û ankû bi fahmkirinên din û rengên din re wê bi xwe re wê karibê bide dîyarkirin wê karibê wê li vê nûqteyê de wê hinekê li wê bihizirê.

Di mijare xêvê û dana bîrkirinê de wê de wê, li ser wê ahengê re wê ji du aliyên ve wê karibê wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê li ser rewşa qarakterê û wateya wê re bê. Aliyê duyem wê li ser rewşa kirdeyê û weke wateyê fahmkirina wê bê. Minaq wê dema ku em dibêjin 'bîrkirin' wê weke tiştekekê were bîrkirin. Lê em dema ku bêjin 'bêrkirin' wê di rengekê de wê di wateya bêrîyekê de bê. Minaq di kurdî de wê dema ku em gotina 'bêrê' bi dirêjkirina tîpa 'b' re wê bibêjin wê, bêrîyê wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku wê, bi dengê 'bê' û kinkirina wê re wê bi dengbikê wê wateyek din weke ya ji deverekê bi ber deverek din ve bi berê ve çûyinê ve ku mirov cih bi gûharandinê wê werênê ser ziman. Wekî din ku em bi gotina 'kêrê' re wê werênina ser ziman bi dirêjkirin 'k' re wê, kêrhantinê wê bikirpênê û bi kindengî gotina wê jî wê weke amûrekê bîrrînê 'kêrê' wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê dîmenekê monstrebûna dengê wê bi rengê wê yê ku ew weke hatî 'salixkirin' re wê xwe bi wê re wê di reng û şewayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di nava wê pêvajoya dengî û qarakterî de wê rewşek tawandinê wê xwe di wê de wê, bide dîyarkirin. Yan jî wê dema ku me got 'kêr' wê di rengekê de wê, weke kêrhatinekekê wê werênê ser ziman. Lê ku me got 'kêr' ji aliyekê din ve jî wê weke amûrekê bîrrînê wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Yan jî ku wê di kurdî de wê were wateya sala bûhûrî 'par' û weki din ku wê were wateya barkirina tiştekekê bar' wê, di wê nûqteyê de wê bi fonemi li pêşî ya 'b' û 'p' ku wê hebê wê, di wê nûqteyê de wê çawa wê deng herikînê û ankû tawandinê bi aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê rewşa 'b' û 'p' wê karibê bi tégînek fenomenî bi ciheyîya wan re jî were fahmkirin. Ev wê karibê weke nîşanaka wê jî bê ku wê gotinek wê çawa wê bi rengên cihê wê karibê kirpendin û ankû bi dengkirina wê jî wê di rengekê de ew were kirin jî bê. Di mijare zarava û ankû devikên cihê ên zimanî de jî wê, di wê rengê

de wê karibê ev bibê mijare lêkolîneke zêde kûr jî. Minaq di kurdî de wê wekî din wê gotina gotina 'beharê' wê, di hinek zaravayên wê de wê, weke 'wahar' jî wê werê nivîsîn. Di dîmenê duyem de wê amûr wê weke rewşek fizikî a dîtinê wê çendî ku wê xwe bide dîyarkirin jî lê wê weke dîmenekê dîtbar li ser yê din re jî wê di wê rengê de wê bi rengê fahmkirinê ê xêvî re wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di hemû jêhatiyên zimanî de wê were dîtin ku wê qabiliyet û an jî jêhatiya fonolojikî wê, di renekê de wê di wê temenê de wê, xwe di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Di rewşek xwandinekê de wê weke ku wê karibê li wê were lê hizirkirin wê, bi rewşên pêşketina qabiliyet û an jêhatiyên fonolojikî re wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev minaq wê di rewşa xwandinê de wê, karibê bi wê rengê wê hinekê li wê were lê hizirkirin.

Jêhatiyên fonolojikî wê weke qabiliyetên zimanî wê, di şewayekê de wê, di nava rewşên cihê de wê, xwediyê kombinyasyonên ku ew bi wê re fahmkirinekê diafirênin bê. Minaq rewşek weke ya jêhatiyekê wê di wê de wê bi rewşa salixdikê bi wateyê re, û bi wê wateyê rengê gotinê, bi wê rengê gotinê tîpên ku ew dihên cem hev û wê çerçoveya wê gotin bi dengên xwe re di ahengekê de wê diafirênin û hwd re wê, xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Di çerçoveya salixkirinê de wê deng wê gotinê wê ji aliyekê ve wê salixbikê. Lê ji aliyê gotinê ve wê, weke dengê *salixkirî* wê hebê. Di wê dengê salixkirî de wê, kifşkirinên bi fahmkirinê ên nû wê, di wê de wê xwediyê awa û renekê de wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di ya kifşkirî de wê bi derhanîna awayên dangan wê weke bi tîpekê û ankû di rengê dengî ê fonolojikî de bi gûharînen dihên kirin re wê, têgîna girêdanên li têgînen din ên gotinî û tîpî jî wê weke ku wê strûktûra wê biafirênê.

Di temenê jêhatiyên fonolojikî wê hebin û ew jî wê di temenê jêhatiyên fonolojîyî û zimanî de wê xwediyê strûktûrekê bin. Di çerçoveya farqêbûna-hişmendîya fonolojikî de wê aliyên ku wê bi sazûmanî wê bi hev re wê bixabîtin ên weke izolasyonê, salixkirinê, naskirinê, qatagorîzasyonê, sigmentasyon (gotinekê bi deng ji hev beşkirinê dihên ser ziman), daxilkirin, jêderhanîn, sentezkirin û dûbarekirin weke bi rewşên gotinek nû re dengê wê dûbare û dûbare wê hanîna wê ya ser ziman bo salixkirinê û hwd re wê weke aliyên ku mirov li wan bihizirê bê. Di rewşa fonolojîyê de wê mijare artikulasyonê wê li ser wan aliyên wê yên ku me hanîna ser ziman re wê bibê. Ew jî wê di rewşa salixkirinê

û ketina farqêbûnê wê bi wê re wê pêşbixê. Di awayekê de wê, xêv di rewşên weke bi serwerî ên bihêz de wê, xortbûna xwe wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê nedîyariyek bû wê, di têtikiliya nava gotinê û an ji gotinê li gotinê wê di ziman de wê karibê bikê zorê di têtikiliya wê de. Minaq di rewşa nivîsandinê de bi wê re wê hanîna ser ziman wê, weke rewşekê bê. Di wê temenê de wê nivîsandin wê, di rengdayina li dengê tîpê û hwd de jî wê weke dîmenekê salixkirinê wê bi wê re wê karibê ew biafirênê. Di nava nivîsandin û ya ne nivîsandî a gotinî ku ew mirov wê bideng dikê de wê, cihêbûnê wê, di renekê de karibê xwe bide dîyarkirin. Lê bi nivîsandinê em li ser ya salixkirî re weke ku em dimeşin di rengê salixkirina xwe ya bi fonolojikî û hişmendî û têtikiliyên wê yên ku ew bi wê dihên fahmkirin re. Minaq bi morfolojikî wê li ser wê têtigîna farqêbûnê re wê, têtigînek bi rewşa fahmkirina kokê û kişandinên weke darêjkî û hwd re wê, bi rewşên wê yên menî ên binî re wê bènê li holê û wê bide dîyarkirin.

Hişmendiya zimanî wê di renekê de wê, bi fonolojikî wê weke aliyekê pêwîst ê ku em bi zimanî wê bi wê re wê tevbigerihin. Wê di wê temenê de wê, ya ku wê serwerîya me di bikarhanîna ziman û afirandina me ya zêhnî, û heta ku bi karîna xanîna xwe ya xêvî û hwd de wê bibê temen wê di rewş û renekê de wê weke ku wê biafirênê. Leyistikên zimanî wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê pêşketinek fonolojikî û salixkirina wê di serwerîya ziman de bin. Dengê wê çendî ku wê bi gelek rengên salixkirinê, bi watey û kirdeyî wê karibê were fahmkirin wê bi heman rengê wê, di wê de wê bi kifşkirinên dengî wê, têtikiliya ku ew bi wê re dênê re wê çawa wê ji wê fahmbikê û wê ji wê derhênê jî wê bikê. Xêv, di wê nûqtayê de wê bikeve dewrê. Wê di têtikiliya fonolojikî a ketina farqêtiyê de wê, bi strûktûra xwe wê weke ku wê bikeve dewrê. Wê di leyistikên zimanî ên ku ew weke dihên dûbarekirin re wê, bi wê re wê, têtikiliyên cihê ji ya ku em bi wê karibin fahmbikin wê bi wê temen wê bi wê re wê weke ku wê werin û biafirin.

Di têtikiliya fonoloji û xêvê de wê, di wê temenê de wê salixkirinên di wê de wê, weke aliyekê yê 'salixkirî' ê giring wê xwe di wê de wê karibê di fahmkirina me de weke temenekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Gotinek bi renekê wê salixkirin û fahmkirina wê li ser dengên tîpên wê re wê, karibê di xêvê de wê, dengên nava wê şiyariyên nû bi têtikiliyên dengên tîpî ên bi wê re biafirênê û ew di wê temenê de wê tûrek têtikiliyê a xêvî bi fonolojikî di wê temenê de wê biafirênê û di fahmkirina me de wê derxê li pêş. Lê li vir wê gelek fektorên ku wê di wê de wê weyn bileyizin wê

hebin. Aliyê pêşî ê ku mirov wê dikarê wê hilde li dest wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, rewşên weke rewşên derve ên xêvkişî û bi wê biriqîn û an jî şibandîne û hwd re wê kifşkirina bi wan re wê, têkiliyên fahmkirinê ên ku wê, bi awayekê nû wê, li ser wê temenê wê werina pêşxistin. Lê ne tenê ev wê weyn bileyizin. Wê aliyên din ên bîrên xêvê ve girêdayî ku wê derkevina li pêş bi awayekê aktiv jî wê hebin. Ev wê, di xêvê de wê weke temenekê ku wê hem aliyekê wê yê bi zanina xêvê ku wê ji wê bi wê temenê û strûktûrê dihê bîrkirin re wê bibê û hem jî wê rewşên derve ku wê weke pêjnên kodkirinê û an jî mifteyê ku wê di wê de wê têkiliyek hiş û bîrkirinê wê bi wê re ku wê **biafirênê**.

Di mijare ketina farqêbûna fonolojikî de wê kes wê çawa wê temenê wê yê strûktûrî wê fahmbikê wê, karibê di rewşên cihê de wê, bi rengê weke manipulakirinê jî wê bikarhanîna wê jî wê di renekê de wê, bi wê ve wê alaquadar bê. Di wê çerçoveyê de wê, pêşxistinê ku ew dibin wê bi leyistikin zimanî, dûbarekirin, rêgez û jêhatiyên bi wê ku wê werina kifşkirin û salixkirin re wê bibê. Di awayekê de wê kes wê çawa wê, deng wê fahmbikê, nasbikê û ji wê bigihijê têgînek bi fahmkirinê a lêkerkirinê.

Bi wê re wê çawa wê tîp wê were bi dengkirin û wê bi dev gerandinê re wê were bi dengkirin. Ankû wê bi rewşa dev re wê deng dayina wê û bikarhanîna wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê bibê. Di nava têkiliyên dev û gerandina ziman de wê, muskulatûrên bedenê û têkiliyên newrolojikî ên bi wan herêmên bedenê û meji û hwd ve girêdayî ku wê xwedyê rewşek pêkhaninê a temenê bê wê bi wê re wê, pêkwerê. Di çerçoveya zimanekê de wê dema ku wê dengê wê were pêşxistin wê bi uzwen xwe yê axiftinê re wê ketina wê farqêya wê de jî wê bi xwe re wê, biafirênê. Ev wê, weke rewşek taqabûlî hiş bi wê re bîrkirinê û ankû bîrê wê bikê. Di rewşek weke ya dernexistinê re wê, di şêwayekê de wê, bi wê re wê, ne tenê wê têkiliyên weke yê ne gerîna ziman wê weyn bileyizin. Wê di wê de wê, rewşên newrolojikî ên xêvî û têkiliyên wê yê nava beşên mejî û hwd jî wê weke weyna wan di wê de wê hebê. Minaq gotinek ku em weke dizanin ku emê çî bibêjin lê em nikarin wê dengê wê derxin û bibêjin wê bi wê ve wê girêdayî bê. Lê wê dema ku em weke xwedyê fêrsek ku em nikarin wê salixbikin di heman rewşek weke wê de wê, demê wê, bi rewşa newrolojikî a bîrkirinê ve wê girêdayî bê.

Di rewşên weke yê disleksiyê û hwd de ku wê zarok minaq wê di xwandinê bi tîpkirinê de ku wê baştir bibin wê bi pêvajoyên azmûnkirinê ên nû re wê, di renekê de wê bi wê ve wê ji aliyekê ve wê weke girêdayî

bê. Di wê rewşê de wê azmûnkirinên xêvî wê weyneke bileyizin. Kesekê ku ew rewşên weke yên xwe yên disleksî ku ew karîna baştir bikê û wan derbas bikê wê piştî wê, xêv ku wan rewşên berê ên ku ew bi wan pirsgirêkan jinkirina wê karibê, dem bi dem ku ew kes di farqê de bê û ne di farqê de bê ew dûbare rewşek weke wan rewşên berê di awayna cihê û an jî weke wê de bijî. Di wê nûqtayê de wê hişmendiya fonolojikî wê di rengekê de wê karibê weyneke bileyizê. Hismendiya fonolojîkî ku wê kes wê çawa wê têkiliyekê bi çawa avakirina gotinekê û dengê wê re dênê re wê karibê were fahmkirin. Di wê rewşê de wê dengê tîpê û hwd wê di wê de nasbikê û di wê gotinê de wê kijan tîp wê pêşî û kijan wê ya dawî bê wê di wê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, li ser wê çerçoveya gotinê re wê bi têgînek sintaksi de ku wê dengên ku ew bi hev re wê çerçoveya gotinê diafirin û bi wê mirov dizanê û wê dema ku em dengê jî wê derxênin wê ew wê di wê de wê gûharîn wê bibê wê weke çerçoveya fahmkirina wê jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênê. Sintaks dide dîyarkirin ku wê di gotinê de wê xwediyê çî rengê deng derxistinê bi fonolojikî bê. Û wê di dewama wê de wê darêjkek çawa wê bistênê wê dema ku wê têkiliyekê bi gotinek din re wê dênê û wê bi wê re wê çerçoveyekê bi fahmkirinê û hwd wê biafirênê. Li vir wê hişmendiya fonolojikî wê di awayekê de wê awa û kombinyonên wê yên cihê wê bibin jî ziman li ziman. Wekî din jî gotinê li gotinê. Ankû jî gotina jî zimanekê li gotina jî zimanek din û hwd re. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê bi rewşên wan ên kombinyonî û ku ew bi wê dihên ser ziman re di rengekê de wê fahmikê.

Di têgîna fonolojikî de wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê wê çawa wê, bi rengekê jî wê girtinê wê, bi wê re wê were girtin. Em dikarin di wê nûqtayê de minaqek bi wê rengê wê bidin. Minaq wê du xwandevan wê li hemberî hev bin û wê, herdû wê heman gotinê wê bi dengê cihê wê bibêjin. Lê her yekê wê ya ku wê beremberê dengê ku ew kir wê bikeve û wê pêwîst bê ku ew wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê xwe di rengekê weke bi dengî cihê bide dîyarkirin. Wê demê wê herdu jî wê beremberê dengê ku ew derxistina wê karibin rewşên cihê wê, bi wê re wê werênina ser ziman.

E v wê weke rewşek fonolojikî a bi fonemên wê re wê weke çawa wê, manipulekirinê wê karibê bi deng wê bikê jî bê. Di wê temenê de wê, ev wê, di nava jîyane me ya asayî de wê weke rewşek ku wê were serê me lê em ne di farqê de bin. Minaq wê dema ku em tiştêkê jî kesekê dibihîzîn

em dikin weke ku me bihîstiya wê werênina ser ziman. Lê wê dema ku me ew hanî ser ziman weke ya beremê wê, kesê xwedi deng wê karibê bibêjê ku me ne ew bi dengkir û dengekê din ji ya weke ya ku me bihîstî cihê bide dîyarkirin û bibêjê ku wî ew hanîya ser ziman. Wê demê wê ya ku me ew weke ya beremberê wê hanî ser ziman wê weke ya ne beremberê wê bibê. Wê demê wê di wê rewşê de wê rewşek manipulayî wê xwe di renekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku ew wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê werênina ser zinan ku wê ya ku em wê dengdikin û wê dibihîzin û ya ku ew dikarê weke beremberê wê bi ne levkirina wê weke rewşek manipulayi xwe bide dîyarkirin.

Li vir wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê minasebetê wê dikarê wê, 'ya ku me bihist' û an 'ya weke me bihîst' wê karibê di wê nûqteyê de wê weke nûqteyên cihê ew bi xwe re di renekê de wê bide dîyarkirin. Ya weke ya ku me bihîst wê, weke ya ku me dengkir wê, di wê temenê de wê bi têngînek şibînê a ku wê dîmenekê ji wê derhanînê jî wê bi xwe re wê, di renekê de wê di dewama wê de wê kaeribê werênê li holê.

Ev rewş wê, di renekê de wê, di awayekê de wê, di rewşên weke yên bi bihîstina gotinek bi wate û an weke yek bêwate de jî ku em wê dengbikin de jî wê karibê wusa bê. Minaq wê di wê temenê de wê di renekê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê di mijare dengê ku me bihîst de wê çî intiba, fêrsa fahmkirinê û ankû biriqîn û şibandînê bi dengkirinê wê di mejî de wê biafirênê wê weke aliyekê wê yê ku em bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di wê nûqteyê de wê, dengekê ku wê, di wê rewşê de wê, bibê wê, ji du aliyan ve wê, di renekê de wê, karibê wê fahmbikê. Ya ku me di xwe de wê, di kûrahiya xwe de wê dengkir wê, karibê weke tişteke ku ew li me weke bi wate were û ankû tişteke bi wate werênê bîra me. Lê wê dema ku em wê derdixin li ser rû û wê dikin wê werênina ser ziman wê demê em hinek rêgezên din wê, di wê temenê de wê weke ku wê bi pêwîstî bi wê re em li berçav digirin û em bi wê re wê li wê bihizirin. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê, ya ku ew derdikeve ser rû wê weke ku wê di renekê gotinek û ankû peyvek stabilizekirî û weke ku em bi fêrsên xwe di wê de weke ku em bi êmin bin. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Lê em wê jî wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijare bîrkinê wê di rengekê de wê, xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di rewşa dúbarekirina dengekê de wê, weke ku wê çawa ku wê weke kitekirin û ankû tîp di gotina dúbarekkirinê de wê weke ku wê di serî de wê zêde bibin wê dîmenekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke rewşek ku wê di wê nûqtayê de wê, xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Lê di rewşa dúbarekirinê de wê gotina ku em bi wate dibînin bê û ankû nabînin bê wê, her dubarekirin wê di rengekê de wê weke qaydkirinekê jî bê di xêvê de. Wê demê wê bi wê re ku em deh caran wê dúbarebikin wê weke deh caran ew hatî gotin wê, di xêvê de wê bi wê rengê wê cih bigirê. Di wê temenê de wê aliyekê din jî wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê bi wê rewşa zêdebûyina wê dúbarekirinê re wê çawa wê, ew karibê li ser wê re wê, girêdanên bi deverên din ên fahmkirinên din re wê karibê dênê bê. Dubarekirin wê ji du aliyan ve wê di destpêkê de wê karibê wê hilde li dest. Wê di aliyê pêşî de wê ji aliyê jêhatiya fonemi ve wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê, bi wê re wê, li ser hev wê dúbarekirinê wê ji dúbare care pêşî heya care duyem, sêyem, çarem û hwd re ku wê, çendî demek kort û ankû dirêj wê di navberê de wê hebê jî wê di rengekê de wê rewşek bi hewldana biriqênên biwatekirinê wê hin bi hin wê karibê bi xwe re wê biafirênê.

Her rewşên bîrkinê wê di rengekê de ku em carna wateyê nedinê de jî wê li ser esasekê fahmkirina xêvî û aqil û hişê wê re wê, di rengekê de wê bibê û wê xwe bide bîrkin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.

Carna bi dúbare li ser hev kirinê re wê ji xêva demkort û ankû ya demdirêj û hwd re wê karibê rewşên ku ew bi me bide bîrkin û ankû werênê bîra ji wan re bibê peyxam. Di dewama wê de wê rewşên aktivekirinê a bi bîrkinê wê bikê. Lê di wê rewşê de wê çî wê aktiv wê bikê û ankû wê bi wê re wê werênê bîrê jî ew jî wê weke rewşek ku wê piştî ku ew hatkirin re wê weke ku mirov wê weke ku wê li wê serwaxt bibê.

Weki din wê di wê dema dúbarekirinê a dirêjejiya wê de wê, bi dema dirêj re wê, xêv wê bidest xwe gihandina bîrkinên yên xêva dema dirêj. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bikê ku ew wan derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, ber ku wê, her dúbare wê, di rengekê de wê tenê wê

weke dûbarekirinekê wê nemênê. Wê weke lêgerînek û an jî hewldana kifşkirina şibandinekê weke ya ku mirov wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bikê jî bê.

Bîrkinên me di rengekê de wê, di wê temenê de wê, bi morfolojik wê, aliyên wê yên kokî a fonemî wê hebin. Di wê temenê de wê di mijare dengê de wê, di dema ku ew bû wê dema ku ew den kin û ankû dirêj di dema wê dûbarekirinê de ku ew hat kirin û ku ew weke li ser heman tiştê, peyvê û an gotinê re jî bê wê, di wê temenê de wê, di rewşên de wê bê sedema bîrkinê. Di gotinekê de wê, rewşên kin û an dirêjkirina dengê û ankû bi awayên din derxistina dengê û hwd wê bi wê re wê bi derfet bê ku ew bibê. Minaq dengê du kesan wê ne weke hev bê û ew ne wekehevbûna wan dengên wan jî wê di rengekê de wê karibê wê, di rengekê de wê, di wê temenê de ew hinek funksiyonên cihê bi xwe re bi bîrkinên xêvî re bide aktivkirin. Ev wê weke ya ku wê di heman gotinê û dûbarekirinê de ku ew, herdu kes ku ew dengên hev dikin wê dengê kesê yekem di serê yê din de wê karibê bibê sedema hinek bîrkinên cihê. Vajî wê, ya dengê yê din jî wê serê ya kesê yekem de wê bi heman rengê wê bi wê rengê cihê bûnê wê, di wê temenê de wê karibê bibê sedema hinek aktivasyonna ku wê bi wê re wê bîrkinên cihê wê karibê wê bikê. Mirov di nava jîyane xwe de ku ew ne di farqê de jî bê wê dema ku em di nava sûkekê de diçin û weke ne di hişê me de jî bê wê dema ku me carna dengê kir wê, tiştê din wê bi wê rengê wê karibê bi carekê ew werênê bîra me û ji rewşekê bibê û bikê rewşek din de. Ev wê weke rewşna fonemî ên ku em bi têngîna dengê wê di reng û awayekê de wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Derhanîn li holê wê bi mijare fonolojikî re ku wê bi wê re wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê giring bin û wê pêwîst bin ku mirov wê ji her aliyên din ên jîyanî û hwd ve wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Ev wê weke rewşek bi têngînek afrînerî û hilberînerî a bi dengî a fonolojikî jî wê, dikarê di rengekê de wê pênasebikê.

Pêvajoyên fonolojikî û li hev hunandina bi deng

Weke aliyekê wê yê giring wê mijare fonolojîyê wê di çerçoveya ziman de ku wê weke mijare deng û salixkirina wê hilde li dest wê, weke aliyekê wê yê salixkirinê wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin. Lê ev wê, di wê çerçoveyê de wê hinek pêvajo, rewşên weke yên rêgezî û hwd jî wê bi hinek aliyên din re wê, di nava xwe de wê bihawênê.

Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê miajre fonolojiyê di destpêkê de wê bi pêvajoya wê re ku wê bê kirin were fahmkirin wê bi têngnek girêdanî û ankû dîyalektîkî a girêdane bi hev re ku ew di şêwayekê de ew were fahmkirin.

Pêvajoyên fonolojikî wê hinekê wê ji ya ku em dikarin wê di çerçoveyek bi salixkirinên dengên gotinê û ankû tîpê di gotinê de ku wê fahmbikê wê kompliketir û ankû tevlihevtir wê di dîmenekê de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê hişmendiya li ser rewşa deng re wê tenê wê weke rewşek dengî a fonemi wê nemênê. Ji wê zêdetirî wê weke rewşek ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di çerçoveya têkiliya wê ya bi xêva me re wê, di rengekê de wê, deng wê, ji wê rewşa hundûrîn a kûr ku wê were wê, bi xwe re wê, weke têngnek ku ew wê, di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê di serî de wê xwe bide dîyarkirin. Ew deng bi tîpê ku em bi gotinê wê dikin wê, di serî de wê çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê, weke rengekê salixkirinê ê teybet wê xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Nexwe wê çawa wê karibê wê, ew deng wê, di çerçoveya wê tîpê bi wê gotinê re wê, rengekê dengê wê biafirênê. Di wê temenê de wê, bi rengên cihê wê bi derfetbûna salixkirinên wê ku wê hebê û wê bi wê re wê, li ser wê bi pêvajoyek fahmkirinê wê derfeta gihiştina tênginên nû ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di pêvajoya fonolojikî de wê hem ji aliyekê asayî ve wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Lê ji aliyekê din ve jî wê karibê wê weke di çerçoveyek teybet a çêkerî û rengekê teorîkî û salixkirinên wê re wê karibê di dîmenekê de wê bi wê re wê bihizirê. Ev wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Deng wê hinekê jî wê afsûna wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin di çerçoveya axiftinekê de ku wê bi awayekê ne tenê bi aliyekê bi sînor wê bikê ku ew tefkirkirinekê bi me re bide çêkirin. Di awayekê de wê, tîpek dengê wê karibê bi gelek awayan di xêvê de weke miftetek fahmkirinê xwe bide dîyarkirin. Hem bi yên ku ew ji kûrahiyê dertihênê ser rû û hem jî bi yên serrû bi awa û rengkirina wê di çerçoveyek fahmkirinê û bi rengekê fahmkirinê û hwd de. Di wê nûqteyê de wê, bi

wê re wê, pêvajoya bi hişkirinê de wê, rewşek têkilidanîne û girêdanê wê bi dîyalektîkî wê bi wê re wê di çerçoveya wê pêvajoya fahmkirinê de wê bi wê re wê karibê xwe di reng û awayekê de bide dîyarkirin.

Pêvajoyek hilberîne a bi dengî de wê, di wê pêvajoya fonolojikî de wê, xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku em karibin bi xosletên wê yê ku em di wê çerçoveyên salixkirina wê re wê di wê de wê li ser ya serrû û hwd re ku em kûrbibin û wê bi ali û xoslet û hûrgiliyên wê yê din re wê fahmbikê.

Mijare hevgrîtinê a weke di renekê 'hipotezekî' de ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Deng wê, di renekê de wê, bi xosletên xwe re wê bi wê re wê, di renekê de wê bibê. Ew rengê hipotezi wê di şewayekê de wê bi hanînen cem hev re wê, çerçoveya deng a weke rengdayîne ku wê bi wê re wê bibê û wê xwe di dîmenekê de wê weke bi gotin û hwd re wê bide dîyarkirin.

Di mazinan de wê, minaq wê rewşên weke ya hilberîna dangan wê bi darazên wan ên bi fahmkirinekê wê karibê bi mêyl, ali û sînoriyekê ji wê çerçoveyê a bi rengê fahmkirina ji ya serrû xwe bide dîyarkirin. Lê ya zaro wê karibê ji wê kûrtir û xwezayîtir wê di dîmenê hilberîne wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê pêvajoya hilberîn de wê zaro wê minaq wê deng wê kifşbikê. Wê li ser wê rengê deng re wê rengê deng wê kifşbikê. Ew wê, di renekê de wê rengê deng li ser hebûna deng re wê weke dîmenekê hilberîner wê weke di renekê hizirkirinek bi darazî a ku mirov wê fahmbikê de bê. Ev wê, di wê temenê de wê karibê di wê nûqteyê de wê pirsê di serê me de bide çêkirin. Salixkirinek bi dengî wê çawa wê bandûrê li me û hilberîn û fahmkirinên me yê fonolojikî wê karibê bikê?

Di aslê xwe de wê dema ku em rewşa zaroyê a di temenê wê yê piçûk de ku wê çawa wê zûrtirîn wê karibê fêrbibê wê di wê nûqteyê de wê weke minaqekê wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê zaro wê, grîtinên bi deng wê, zêdetirî wê weke ji wan re wê vekirî bê. Vekirin bi gotinê wê di wê nûqteyê de wê ew wateya wê hebê ku wê, çawa wê, bi salixkirinên weke bi reng û awa û hwd re ku ew xwe hê bi sînor nekirî bê.

Di awayekê de wê, di dengê ku wê zaro wê minaq wê derxê de wê kengî wê qalib wê bidest afirandinê wê bikê? Bersiva wê pirsê wê di wê nûqteyê de wê, karibê di wê rengê de ew têgînekê di wê rewşê de ew di mejî de bi wê re di şewayekê de ew bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijare salixkirinê wê di xwe de wê gelek awa û dîmenên wê yê di

zikhev de wê hebin. Wê bi têtînek fonemi wê weke ku wê pêwîst bê ku ew dîmen ji hev werina derhanîn û fahmkirin. Wê di wê nûqteyê de wê aliyekê fahmkiirnê û hilberîn û ne hilberînê a bi deng û rengên wê ji wê derhanînê û hwd wê, bi wê nûqteyê ve jî wê weke ku wê girêdayî bê.

Salixkirin di temenê xwe de wê têtînek bi hiş a xêvî wê bihawênê. Dervî wê jî wê di dîmenekê de wê têtînek weke ya ku em wê nas dikin û bi wê têtîna naskirinê re weke ku em li wê serwer in wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê werênê li holê. Di wê nûqteyê de wê serwerî wê di xwe de wê sînorbûnên wê di wê temenê de wê, bibin û wê, ji gelek aliyan ve wê bi awayekê wê karibê pêvajoya hilberînên bi wê re wê bide çêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê ye ku mirov wê fahmbikê bê.

Li vir wê demê wê mijare serweriyê wê çawa wê karibê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê, pêşî wê di têtînek fonemi de wê pêwîstiya hişmendiyekê ku wê hertimî wê bi wê re wê bîrbikê wê weke ku wê hebê. Zaro ku ew ne di farqê de jî bê wê di renekê bi xêva xwe re wê weke ku wê xwediyê dîmenekê ji wê ne dûr ku ew bi wê dihizirê û di dîmenekê de wê bikê. Ew dîmenê wê ber wê yekê wê ji girtina tiştên din re jî wê vekiri dihêlê. Wê dikê ku ew ji aliyên din ve ew bigihijê dengên din û di wan dangan de kifşkirinên nû ew bikê.

Di rewşek weke ya ku em dikarin bihizirin ku ew wê, dengê negirtiya jî wê di wê de wê girtinek wê di wê nûqteyê de wê hebê. Lê li vir ew bi temenekê xêvî wê di xwezayîya xwe de wê dikê. Di wê nûqteyê de wê du dîmeniyek wê xwe di hişkirin û dîmenê bîrkirinê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di xwe de di binî de bi hiş dikê. Lê derxistina li dîmenê ser weke hanîna li bîrê bi wê salixkirinê wê weke dîmenekê ku ew bi hişê rewşa dîmenê duyem re wê di dîmenekê naqandinê û ankû bijartinê û hwd de wê weke li ser wê têtîna salixkirinê re wê bikê. Di wê nûqteyê de wê, bijartin wê, sînore wê, bi wê salixkirina ku ew dihê kirin re wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Slaixkirin wê di wê nûqteyê de wê weke mijarek ku mirov wê li ser wê bi teybetî bi mijare fonolojiyê re wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê bê. Lê li vir pêşî wê pêvajoya fonolojikî wê dikarê wê, pêşî wê li ser wê bisekinê.

Dîsa ku em li mijare dîmenên fonolojikî û hişmendîya wê vegehin wê dikarin wê bi wê re wê bi têtîliya ya rewşa binî û ya serrû re wê, çawa wê pêvajoyek têtîliyê wê di nava wan de wê bibê wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Salixkirin wê di renekê de wê, weke ku wê têtîliya girêdanên bi ya binî û ya serrû re wê, bi bandûr bikê. Di hinek rewşna de

wê, dema ku wê çendî wê bi demê re wê pêde çûyin wê bibê wê karibê wê ew bend û girêdana nava ya ser û binî û ankû ya kûr û ya serrû û hwd re wê, weke kû wê kêmtir bibê. Ya ku wê di hilberînê de wê kêmbûnê wê bide çêkirin jî wê weke ku ev ali bê.

Têkiliya nava fonolojiyê û hizirkirinê de wê bi têtînekê wê li ser rewşên weke salixkirina dengan re wê, di rengekê de wê, xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Em dema ku wê bahsa rewşên dengan dikin em bi wê re wê, di rengekê de wê dikin ku wê, bi wê werênina ser ziman. Deng wê, di şêwayekê de wê, salixkirina wê, di şêwayekê de wê, karibê wê, di rengekê de wê li wê bihizirê.

Ku em bi têtînek bûjenî wê li wê bihizirin wê mijare dengê wê ji du aliyan ve wê, karibê wê li wê binerê û wê li wê bihizirê. Yek wê bi rengê weke bi rengê qarakerî ê weke bi nivîsandinê û hwd re ku wê mirov wê dikê û di wê qarakerê de wê rengê dengê wê salixkirina di wê de ku ew bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, hebûna dengê wê di rengekê de wê weke têtînek bûjenî a fonemiyî ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di nava têtîna dengê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê bi têtîna salixkirina wê dengê a bi wê qalibê weke bi dengê ku ew bi qarakerî û ankû şêwayekê din bê. Ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê ku wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê weke aliyekê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di mijare têtîna deng û awayê wê de wê weke qalib ku wê mirov wê bi awayên cûre ên cihê wê, salixbikê û wê di wê temenê de wê çawa wê bi têtînen cihê wê fahmbikê wê ev wê şêwayekê salixkirinê ê bi hizirê wê xwe bi hiş re wê bide dîyarkirin. Her rewşa hizirê wê di wê temenê de wê, di xêvê de wê bi rengê salixkirî re wê, di awayekê de wê weke ku wê were miftekirin di xêvê de. Wê di wê temenê de wê, li ser heman qalibê re wê bi awayekê din cihê salixkirina wê, sê temenê wê herî hindik wê di rengekê de wê hebê. Yek wê bi herikin û ahenge demê re bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi rewşa dîtbarîya mekanî û rewşên wê yên ku ew dikarin bi wê re werina lê hizirkirin jî bin. Aliyê din ê sêyem wê, di awayekê de wê, di heman qalibê de wê weke ku wê di hevraştên cihê û ahengên din de wê bi wê re wê li wê bihizirkirinê bê. Wê di wê nûqtayê de wê gelek rewşên ku wê weke em ne di farqê de na û ankû wê weke ji me re wê bê wate wê werin jî wê, di rengekê de wê weke rewşna ku wê di xêvê de wê bi wê rengê salixkirinê wê di awayekê

de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Têgîna zîzbûnê a di deng de wê hinek xosletên wê yên wê yên weke di temenê şîyarkirinê û hwd de ku wê bide çêkirin wê hebê. Di awayekê de wê weke çawa wê, rewşên cihê ên weke bideng nimz û an bilind û hwd re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, xwediyê rewş û awayekê bi hizirkirinê bê.

Ev wê, di xêvê de wê, di awayekê de wê, weke ku wê bibê. Di awayekê de wê dema ku em li rewşa bîran dinerin wê, di rengekê de wê ahengek di nava wê û rewşa dengê de ku wê weke ku wê hebê wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di nava bîrê û deng de wê, awayekê ne dîtbar lê ku wê bo xêvê wê weke çerçoveyek ku ew bi wê girtina xwe wê dikarê wê di rengekê de wê bide girtin û dîyarkirin wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê hebê û wê, di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê mijare têgîna qalibên hizirkirinê wê, di wê temenê de ku wê biafirin wê xwediyê wê çerçoveya xwe ya teybet a ku em bi wê re wê li wê dihizirin bin. Wê, di wê rewşê de wê, di mijare wê bûyina wê qalibê de wê weke bi hebûna wê re wê, rewşek bi dîtîne wê bibê. Di nava dîtîne û hişê de wê têkiliya wê ya bi heyinê ku ew dibê wê weke bi deng bê wê bi deng û ankû bi dîmenekê dîtîne bê wê bi wê dîtîne û hwd re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Bûjen dîtbar wê, di wê nûqtayê de wê, weke fenomenekê wê bi wê çerçoveya dîtîne ku ew hat di derbarê xwe de weke bi hişkirin re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare salixkirinekê de wê weke wê kirinê wê weke aliyekê salixkirinê bê. Wê dema ku em bahsa salixkirina dengê ku em bikin fêrbibin ku em weke wê bikin û ankû weke wê derxin wê, di wê têgîna derxistinê de wê xiyalkirinek bi hiş ku em dikin wê biafirînin wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê. Di mijare wê dîmenê de wê, salixkirina dengê û ankû dîmenekê bi dîtîne wê, di wê de wê ne tenê wê weke hişkirinekê wê bê xwestin ku ew bibê wê di derbarê wê de jî wê

weke bi hişkirinekê wê bê kirin ku ew karibê bi wê re weke fenomenek serbixwe di wê çerçoveyê de ew bibê.

Di wê rengê de wê jî wê di wê rewşê de wê dikarê wê, bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hizirkirin wê di rengê de wê, kombinyona nava dîtinekê bi bîrkirî, hişkirinekê û rewşek weke ya bi dîtînî û ankû xiyalî û hwd re wê di dîmen û şewayekê de wê weke ku wê di rengê de wê bibê. Ev jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê fahmbikê bê.

Salixkirina bi dîtînê wê, di wê temenê de wê bi aliyê wê yê hiş re wê bibê. Lê ev wê tenê wê weke aliyekê wê bê. Aliyê wê yê din jî wê bi awayekê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê de wê weke bi xiyalkirinê re bê. Di wê temenê de wê, dema ku me carekê wê xiyalkirinek kir ew wê, weke dîyardeyek heyî bê. Wê di wê xiyalkirinê de wê gelek aliyên weke bi xoslet û hûrgûlên hevdigirin ku ew di wê de dibin wê karibê bi wan re ew li wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê mijare xiyalkirinekê wê bi awayek hatî kirin wê, di wê rengê de wê weke diyarde û fonemenekê wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Bo bîrekê wê wateya wê di serî de wê, bi wê hebûna wê re wê hebê. Wê bi wê re wê, têkiliyên wê yên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de weke ku em li wê bihizirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin bê. Di çerçoveyek pêvajoyên a fonemiyî de wê weke pêvajoyek fêrbûnê bê. Ji aliyê xêvê ve wê bi girtina bîrek wek ebi xiyalkirinê û ankû dîtinekê bê. Bo me jî bi ezîtî wê, di derbarê wê de wê, bi hişkirinekê bê. Di wê temenê de em wê girtinê wê, di rengê de wê, dema ku em bi hiş dikin wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava xêvê de wê, bi fonemi wê diyarkirin, salixkirin, hwd wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê karibin bi wê re ew bibin û wê karibin werina kifşkiriin bin. Wekî din jî wê jî dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare xêvê bi rewşa dengî û ankû fonemiyî wê, di awayekê de wê, pêvajoyên xwe yên salixkirinê re wê, xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Her dîtinek û ankû bîrek ku me di demekê de ew kir wê di demekê de wê bi wê re wê weke kûdkirinek wê karibê bibê. Minaq em di demekê tiştek me dît. Piştî wê li deverek din me ew bîrkir.

Di wê bîrkirina wê devêrê de wê gelek xiyalkirin û dîtînên me yê din wê bibin. Piştî wê em çûn deverêk din a sêyem me li wir jî ew bîrkir û wê carê bi hinek tiştên din wê bi wê re wê bîrkir. Lê her pêvajoya bîrkirinê wê di wê de wê bi awayekê weke qat bi qat li ser hev re wê, di regek de wê weke ku wê bibê. Minaq wê, di regekê de wê, dema ku me ya pêşî wê bîrkir wê weke wê bikê. Piştî wê, di ya duyem û bîrkirina wê de wê, weke ya pêşî û wê demê çki dijî û hwd wê bi dîtina wê re wê, di regekê de ew wê bikê. Di ya dema sêyem de jî wê bi ya dema pêşî weke demekê û qatekê û ya dema duyem wê weke demekê û rewşekê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bikê. Wê, di wê regekê de wê şîwayekê dîyalektîkî ê fonolojikî jî wê bi wê re wê weke di awayekê de wê bihizirê û wê karibê di regekê de wê bide dîyarkirin.

Di fonolojiyê de ton û ankû têngîna deng

Di awayekê de wê pêvajoyên dengî de wê, mijare têngîna fonolojikî de wê, şêwayê tonê û ankû weke ku em tonekê didina dengê xwe ew wê di wê temenê de wê weke aliyana ku wê di wê de wê karibin hinek bîrkirinan bi xwe re ew di regekê de werênê jî bê. Wê di wê temenê de wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, karibê wê li wê bihizirê ku wê, rengê tona deng wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê giring ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Di aslê xwe de wê di tona deng de wê, di wê rengê de wê, ji du aliyên ve wê dikarê wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê şêwayê wê ve bê. Aliyê din jî wê di regekê de wê, radaya dengê wê tonê bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de li wê bihizirê bê.

Di mijare deng de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê berî kiu em mijare tonê wê di dengê de wê bi berdewamî wê werênina ser ziman wê aliyekê din ê weke bi têngîna dengê weke bi têngîna 'leksikali' wê ji aliyê semantikî û sentetikê ve wê di regekê de wê karibê wê bi çend gotinan re wê li wê bihizirê. Ev wê di mijare fahmkirina deng û hevgerîna wê di wateya wê de wê di regekê de wê ji me re wê weke temenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê karibê biafirênê bê.

Têngîna leksikali wê hinekê jî wê li ser wateyek rêzimanî re wê, di awayekê levhanînê de wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. An jî wê di mijare dengê de wê, di awayekê de wê ya di hundûr de û ya di

dervî wê de ku wê hebê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê, xwediyê renekê fahmkirinê bê. Wê dema ku em têngîna bêjin ku 'sayê jinda' wê demê wê bi têngînek girêdanî a rêzimanî wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke ku wê bibê. lê em wê dizanin ku wê bi gotina 'sa' re wê demê wê dervî wê di renekê de wê têngînek ku wê bi ya sa re wê karibê wê fahmbikê wê bibê. Di awayekê de wê di mijare rê zimanî de wê, di lêkerê de wê, bi pêvekirina wê re wê li ya sa wê weke tabîi biikê wê di renekê de wê, têngînekê wê di xwe de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê di awayekê din de jî wê gotinên ku ew li gorî girêdanê ku wê çawa wê wateyekê di xwe de wê bi gûharînêr wê bidina dîyarkirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê têngîna de wê di renekê de wê dema ku ew divê wê bi wê re wê ew intiba wê bi me re wê karibê çêbibê ku wê, weke têngînek morfemî ku wê weke ya kokî wê bi wê re wê, biafirê ku ew wê, di xwe de wê, dihawênê wê weke aliyekê wê yê ku wê, bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê bi têngîna morfolojikî jî ku wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê di wê rengê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Di mijare têngîna morfemî de wê yên kokî, yên kişandinê û yên derhanînê û hwd wê di wê de wê bibin. Wê di wê nûqteyê de ku em, minaq gotina 'sa' wê weke ya kokê wê li wê bihizirin wê ya ku wê di hinek rewşna de wê, dîyarîya wê bide dîyarkirin wê bi ya rewşa kişandina wê re wê, di şêwayekê de ku wê bide dîyarkirin wê bibê bê. Ya ku wê weke bi kok dikê wê têngîna wê ya ku ew wê weke navlê dikê wê dihênê li holê wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê bê.

Di gotinekê de wê karibin li ser reşwên kitayî re wê gelek têngînên weke yên bi morfemî weke kokî ku wê karibin wan kişîbikin wê bibin. Ew jî wê di wê de wê karibin bi aliyên cihê de bîrkirin û ankû bîrhanînan hem ji xêvê û hem ji rewşên azmûnî ên fahmkîrnê bi xwe re di renekê de bide hanîn li holê.

Di wê temenê de wê di mijare gotinê de wê, ew wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin wê ya ku ew wê dide lê kişandin wê di awayekê de wê di mijare tonê de wê di gotinê de wê çî wate li wê were dayin wê, di tonê de wê kirpendinên ku ew dihên kirin re wê, bi wê re wê xwe bi wê re wê, bidina dîyer. Minaq di kurdî de 'kêr' wê, di kurdî de wê di wateya

kêrhatinê de ku wê were bikarhanîn û wê di wê de wê bi ton û kokî wê, kirpendina li ser 'k' re ku wê bikê wê, dema ku wê dûbare 'kêr' ku wê were bikarhanîn weke navê amûrekê tûj ê birrînê wê kirpendinê wê hinekê din dirêjtir wê bi têngîna 'kê' re wê, di rengê de wê weke ku wê bikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê di heman gotinê de wê, di wê temenê de wê, weke ku wê were fahmkirin wê gelek wateyên cihê wê di wê temenê de ku ew ji wê werina derhanîn wê di wê temenê de wê bi rewşên kirpendinê ên bi tona deng û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê karibin bidina dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di rewşa fonolojiyê de wê, bi hişmendiya wê re wê, di wê dengê wê, çawa wê karibê wê kifşbikê ku wê di 'k' de wê kêr' wê hebê û ankû wê di 'kê' de wê weke amûrekê tû wê kêr wê hebê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em digihijina encama 'kê' re wê di dewama wê de wê bi çerçoveya kombinyona dengê 'kê' wê, êdî wê derfeta ji wê derhanînen din jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê biderfet bê ku mirov wê di temen û awayekê de wê ji wê derhênê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di têngîna tonê de wê weke ku me hanî ser ziman wê bi têngîna kokê, derhanînê, kişandinê û hwd re wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Lê aliyekê din jî wê bi têngîna şibandinê û hwd re wê, karibê di wê rengê de bi têngînekê xêvî a kodî re ew xwe bi wê re li bîrê bide û ew hinek bîrkirinan bi xwe re ew di wê temenê de werênê. Ew dikarin ew bi wê re di ahengekê de bin û ankû ne di ahengekê de bin. Lê wê di wê temenê de wê weke aliyna wê yên ku em di wê çerçoveyê de wê karibin li wê bihizirin bin.

Di dewama wê de wê jî wê werênê ser ziman ku wê, di mijare tonê de wê ev aliyên wê yên ku ew dikarin bi wê re ew werina lê hizirkirin wê weke aliyna wê yên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê bê. Ev rewşa ku me weke bi rewşa kirpendinê a bi têngîna kitayê a di gotinê de wê, aliyên wê yên din jî wê hebin. Wê di wê de wê, rewşên weke yên ku wê, bi xwe re wê, di rengê de wê karibê di hevrastekê de wê weke bi aliyên ku me bi têngîna kokê, kişandinê, şibandinê û derhanînê û hwd re wê ji wê fahmbikê wê bi wan aliyan û bi hinek aliyên din re ku em li ser wan re kifşbikin re wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide kirin.

Di temenekê fonolojikî de wê, xêv wê ji ya ku em dikarin wê têbigihin wê zêdetirî wê xwediyê hişmendîyek fonemi bê ku ew wê di wê temenê de wê karibê temenê kifşkirin û pêşxistin û derhanînên ku ew bi wê re wê bikê û wê derhenên li holê wê biafirênê bê.

Di dewama wê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare dengê wê weke aliyekê wê yê giring bê. Lê ew deng wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê, di tonê de wê, di kita û ankû tîpê û an jî bi giştî di gotin û peyvekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê karibin werina kifşkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werina kifşkirin wê bibin bin.

Di awayekê de wê weke ku em dikarin wê fahmbikin wê di awayekê dîmenî û ankû pirr dîmenî de wê di mejiyê minaq ê zaroyekê de wê, ku wê weke ji bûyina wê werin wê hinek dengên ku ew wê di wê temenê de wê bi dengên ku ew pêşbixê re wê levbikê û ankû dengên ku ew pêşbixê bi wan re di levkirinekê de wê bikê wê di awayekê de wê bi wê re wê bibin. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê nûqtayê ve girêdayî wê bibêjê ku wê dîmenekê fahmkirnê ê bi wê rengê wê weke bi pêvajoyên wê yê pêşketinê re wê xwe bide dîyarkirin ku wê her dîmen wê weke qate awahiyekê wê li ser ya din re wê bibê û wê ew wê dîmenê berî xwe di xwe de wê bigihênê hevgirtinek û an sentezekê. Wê di wê temneê de wê, piştî weke dîmenê duyem ku wê bibê wê fêrsên bi wê girtinên ji dîmenên pêşî ku wê werina girtin wê, di dîmenê duyem û girtinên dema duyem de wê weke ku wê bi kod bibin. Ev wê weke pêvajoyekê wê xwe di renekê de wê di pêvajoyên me yên pêşketinê de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Minaq ku wê dema ku wê dîmenekê sêyem wê bibê wê hem dîmen yekem û hem jî yê dîmenê duyem wê bi fêrsî wê di xwe de wê, bigihênê têginek darêjkî. Ew jî wê di pêşketin û dîtinên dema sêyem de wê, xwe bi wê re wê bikodbikin. Wê demê wê ew kodkirin wê ne tenê wê weke girtinekê ku ew xwe bi wê re wê bi rakendî û hwd wê di awayekê de wê bide domandin. Wê ji aliyekê din ve jî jî wê temenê wê bi hişkirina wê dîmenê ku ew were girtin û xêvkirin jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewayekê û awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bi wê re wê biafirênê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em xêvê wê tenê wê bi dîmenê wê yê ku ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê û wê were fahmkirin re wê fahmbikê wê weke fahmkirinek zêde tang û heta ku wê di gelek rewşan de wê nikaribê xêvê di awayekê de wê bide fahmkirin. Ber ku wê mijare

xêvê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê dîmenên ku ew di wê de wê weke qat bi qat li ser hev di her demê û pêvajoyê de wê bi wê re wê pêşkevin ku em wan di wê de wê fahmnekin wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê de weke aliyê fahmkirinê ku ew kê m dimênê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê fahmbikin.

Dîmenên xêvî wê di zikhev de wê bi wê çerçoveya wê re wê bi qat bi qatbûna wê re wê, weke hem wê dîmenê girtinê wê bi hiş bikê û wê di wê temenê de wê weke bikê çerçoveya me ya xêvî a bi hiş de. Ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê, ew girtina me wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi hiş bibê. Di girtinên me de wê, ku ew dihên girtin wê, di wê çerçoveyê de wê, ew girtin wê çawa wê weke girtinek bi hiş bibê wê, di wê temenê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Dîtin wê dema ku em wê, digirin wê di wê de wê çawa wê navarokek wê hebê û ankû wê di wê de wê, bi çi hevrastê a fêrsa fahmkirinê wê were girtin wê di wê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê kombinyona di nava hişmendiya fonolojikî de ku wê bibê wê di wê nûqtayê de wê weke rewşek li hev hûnandinê a ku wê bi berdewamî wê li ser ya girtinê re ku wê bi wê re wê, di renekê de wê bide çêkirin wê bi wê re wê di xêvê de wê biafirênê. Di wê rewşê de wê mijare xêvê û girtinên wê di hebûnê de wê bi wê re wê bi hiş bibin û wê dema ku wê werina bîrê wê weke 'hişne dihên bîrê' wê di renekê de wê di wê temenê de wê bibin. Ew hatinên li bîrê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyna ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê bi wê rengê re wê werênê ser ziman ku wê, minaq zaroyek keç wê navê kitikekê wê deng biikê ji birayê xwe yê

mazin. Wê dema ku ew wê, dengê dikê wê bi wê re wê di cih de wê weke amede bibê wê derxistinekê ku ew bi xwe re weke beremberê wê bikê wê bibê. Ev jî wê, di wê nûqteyê de wê ya weke bersivê ku ew di wê temneê de wê dide wê ne weke kopîkirinekê û ankû taqlidkirinekê bê. Wê weke rewşek di çerçoveya wê pêvajoya hizirkirinê a xêvî de ku ew di cih de wê karibê xwe biafirênê û wê bête wê asta ku ew dikarê wê bersivê ji wê re wê bide jî bê. Divê ku wê, di mejiyê birayê zaroyê de ku wê dema ku wî ji xwûşka xwe ya piçûk navê kitikê bihist kitikek û navê wê ji azmûnên wî yên berê werina bîrê. Lê wê derketinê wê nikaribê wê di wê temenekê de wê weke şibandinekê de wê fahmbikê.

Di awayekê de wê mijare girtina di xêvê de wê, çawa wê karibê wê ji aliyê xêvê ve bi têngîna fonemi wê fahmbikê? Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di rewşa dahat û çûnên weke ji xêvê û an jî weke girtin û danîşandinên me yên ku em weke beremberê wê dikin re wê, dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di wê nûqteyê de wê, çi wê weke aliyekê ku em dema ku pirsek li me dihê kirin wê weke bersiva wê ya rast wê bi fêrsekê wê bi me re wê çi bibê ku em bidin? Yan jî wê, ew ya ku ew wê, temenê diafirênê wê çi bê? Wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare çavkaniyê wê, bi təkiliya azmûnên me re wê hebê. Lê wê ji wê zêdetirî wê hinek makanismayên fîzîkî ên ku em di wê temenê de wê, dikarin pênasebikin wê hebê.

Minaq wê rewşa newrolojîkî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê wê, di wê nûqteyê de wê, di neronên wê de wê, rewşên weke yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di wê nûqteyê de wê di rewşa afirandina bersivên me de wê, bi temenekê darêjkî û qalibî wê, di wê rewşê de wê, ji temen ve wê weke aliyekê wê yê ku em wê bikin ku wê bikirpênin wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, dema ku em derkkirinekê wê bi optimalî wê bikin wê, di wê nûqteyê de wê, ji aliyên ve wê, karibê wê li wê bihizirê. Yek wê ji aliyê salixkirina wê weke bi navkirina wê fêrbûna

bi xosletên wê re bê. Ya din jî wê ji aliyekê ve wê, weke azmûnek ku wê taqabûlî wê bikê di meji de wê berê bi awayekê hatibê jînkirin û ew ji me re bibê temenê fahmkirinekê ku em bi wê re wê di mejî de wê biafirênin.

Di mijare afirandinên me yên di xêvê de wê dikarê wê, direngê de wê fahmbikê ku wê, di awayekê de wê, di her afirandinê a bi darêjkî de wê temen û bingihê ji wê zêdetirî fahmkirina ji wê û an jî bi wê hebê. Ber ku ew weke hipotezekê wê karibê ji gelek ali û beşan ku ew hatiya berhev ku ew ji wan diafirê. Wê di wê temenê de wê, ew aliyên ku ew wê, di wê çerçoveya ku wê, darêjka ku ew bi wê dihên afirandin de û bi wê çerçoveyek û awayekê diafirênê ku wê weke bi hişekê wê bibê. Lê wê dervî wê jî wê di wê de wê her beş û ankû qatkên ku ew bi wê hatina berhev wê, di dîmenekê de wê di xwe de wê derfeta weke di xwe de weke çerçoveyek qatkî wê ew wê di wê de wê, bi defeta weke hişekê ku em karibin wê ji wê derhênin wê karibê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê, demê ew çerçoveya darêjkî wê tenê wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê çerçoveyê de wê weke dîmenekê hizirkirinê ku em wê karibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê fahmbikin bin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengê de wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê û awayekê de wê li wê bihizirin bin. Di awayekê de wê, dema ku em, rewşa girtinekê wê dikin û em dikin ku wê bersivekê wê, bidina wê wê bi wê sedemê wê karibê bi derfet bê ku em dema ku em bersivekê bidin wê ji bijartinekê zêdetirî wê gelek bijartin û ankû rêyên din ku em bi wê re karibin weke wê bi wê re wê li wê bihizirin wê karibin bibin.

Girtinên me ên bi xêvî wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, bibina xwediyê rewşek naskirinê a ku em wê bi wê re wê li wê serwer dibin. Wê, di wê nûqteyê de wê, di rewşa dengê de wê, dengê ku me salixkir jî wê, di wê de wê, weke bi kirdeyî wê, di mejî de wê fêrsên din wê wek ku wê karibin biafirin. Ew jî wê di rengê de wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê, dema ku em bahsa girtinên dixêvê de wê bikin wê, di ali wê bi wê re wê bi mijare xêvî wê xwe bidina diyarkirin ku em di wê nûqteyê de û di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Yek wê faktora demê û ya din jî wê bi wê re wê ya kodkirinê bê. Nexwe wê çawa wê, gotin û bêjeyên me yên bi sînor wê, çawa wê bi awayekê bêsînor wê karibin wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê, di rengê de wê, werênina ser ziman?

Di wê nûqteyê de wê, mijare serwerîya li têngîna demê a xêvî wê, weke aliyekê wê yê din ê teybet wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê karibê wê li wê were lê hizirkirin ku wê carna wê tişteke ku em dikin û em weke bi heman goitinê wê dihênina ser ziman lê em bi cihêkirinên bi demê û hwd re wê, di rengekê de wê dikin. Fektora demê wê ji fektorek demî wê zêdetirî wê di wê temenê de wê, di rêzîna xêvî de wê, bi têngînek fonolojikî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, weynekê wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê bi hebûna me re wê, di rengekê de wê bileyizê. Ev jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê, mijare demê wê, di wê rengekê de wê, karibê bibê xwediyê temenekê fahmkirinê ê li ser wê re wê girtinê ku wê bibê. Lê li vir wê aliyekê wê yê din ê weke 'dervî demê' wê bîrkirinên me yên ku ew dibin wê di wê temenê de wê weke bîrkirinna ku ew ji wê rêzîna girtina bi demê derketina di hiş de û di wê temenê de wê weke fektora demê wê weke bi ne dîyariyekê wê di rengekê de wê, ji hişê wê derkeve wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, diawayekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov karibê wê fahmbikê.

Weke aliyekê wê yê din jî wê, di wê nûqteyê de wê, têngînên me yên weke 'dervî demê' ku wê werina bîra me wê, di wan de wê weke ku wê bi fêrsekê wê derfeta hatina bîrê û ankû hanîna bîrê a demê wê weke ku wê hebê. Lê ew wê, weke têngînekê wê di wê temenê de wê xwediyê rengekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê fahmbikin bê.

Xêv wê di rêzê de wê, xêva bi wateyê ku wê bi zaninên kesane wê di wê de wê, bibê bi ya epizodikî re dikarê were ji hev cihê kirin. Xêva wateyî wê weke ku wê bi têngînek bi gotinî a hevgirti ku wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin wê, ya epizodikî wê li ser temenê zaninên me yên kesaneyî re wê, xwediyê çerçoveyekê ku em bi wê re wê fahmbikin bê.

Di rengekê de wê xêva epizodikî ku wê weke bi zaninên me yên kesane wê were azmûnkirin lê wê têngînek ku em bi rêwîfîyek demî a zêhnî re wê, di rengekê de wê bi wê re wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke bi pêvajoyên me yên jîyankirinê de wê, bi wê re wê, xwediyê çerçoveyek bi girtin û fahmkirinên xwe re bê.

Di çerçoveyek xêvî de wê, mijare têngînên zaninên xêva epizodikî wê, ji awayekê pêvajoyî wê di wê temenê de wê fahmkirina wê zêdetirî wê weke bi çerçoveyek strûktûrî wê di rengekê û awayekê de wê weke ku

wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em pêvajoyên wê yên bi rêwîtîya demî a zêhnî re wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê ya ku wê, di rengekê de wê were bîra mirov wê yeksek wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, mijare bîrkinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ne weke dûbarekirinekê ku em ji xêvê wê bîrdikin bê. Wê di wê temenê de wê fahmkirin jî wê di aslê xwe de wê, ne rast bê. Ber ku wê di xêvê de wê weke bi pêvajoyekê wê xwe xwediyê rewşek ku mirov wê bi afirîn û hilberîna wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê bibê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, fahmbikê bê. Wê dema ku em wê bîrkinê wê dikin em dervî ya ku em wê weke bîrkinê dikin û bi awayekê hipotezî di çerçoveyek darêjkî de wê bi hanîna berhev a bîrên di demên cihê de ku ew hatina girtin ji wan girtinan dikin bi wan deman wê fahmbikin. Wê ji wê cihê wê di rengekê de wê, bi awayekê hilberînê a xêvî wê xêv wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi wê pêvajoya hizirkirinê wê xatek xwe ya bîrkinê a dem û mekanî wê bi fêrsekê wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê de jî wê weke ku wê fêrsên nas wê xwe bidina dîyarkirin. Lê ew wê, sînorên wê bi wê re wê hebin.

Mijare hişmendîya fonolojikî de wê dema ku em di rewşekê de wê, di nava deh gotinan de heman tîpê bi dengê wê re wê bikarbihênin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, deh dengên weke hev bin û an wê weke deh dengên cihê wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibin bin? Di wê nûqtayê de wê mijare hişmendîya fonolojikî wê ji me re wê dide ragihandin ku wê, di rengekê de wê, çendî ku wê weke hev jî bin ew deng wê di encam û rewşa dengî a wekhev de wê ne weke hev bin. Wê ew wê di rewşek cihêyî de wê weke xwediyê hinek têgînên weke bi dîmenî ku em wê li ser wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwênin û wê bihizirin û wê fahmbikin wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê bi dinava wê kombinyona ku wê her ku wê wê were bikarhanîn de wê li ser wê re wê, çerçoveyek dîmenî a ji wê kombinyonê wê weke beşek ji wê di awayekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê, weke rewşek ku wê di wê rewşa wekheviya wê de wê me bigihêne cihêyiyekê ku wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di awayek de wê bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek giştî de wê, dengên ku ew weke kombinyonekê bi qarakteri û fenomenî bi hev re na

wê, dema ku wê, di nava kombinasiona wan de wê, gûharîn wê bibê wê, çawa wê ew wê, di mijare wê watelêkirina wê de jî wê gûharîn wê bibê. An jî wê ji wê nûqtayê wê li nûqtayek din a gotinê ku wê me bi xwe re wê di rengekê de wê bide barkirin û wê bibê. Minaq wê dema ku em bibêjin gotina 'demê' wê hildina li dest ku em 'd'ya li pêşiyê wê hildin wê li şûnê wê 'emê' bimênê û wê, di wê nûqtayê de wê ne tenê wê weke wateyek din wê bide me wê gotinek din wê di rengekê din de wê bi wê re wê biafirê û wê bide dîyarkirin. Lê em ku di dewama d'y de em tîpa 'e' jî piştî wê rakin wê, 'mê' wê li şûnê wê bimênê û wê têtînek weke navê cûreyekê zayendî wê bi xwe re wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê wateyên wê yên cihê wê di wê de wê, karibê wê bide dîyarkirin. Em dema ku em hinekê di wê de wê kûr bibin em dema ku em li gotina 'demê' dihizirin em di wê de wê, 'emê' û an 'mê'yê wê di wê de wê, dizanin ku ew hena? Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ev wê weke aliyên wê yên din jî wê di wê temenê de wê bi girêdanên wê yên din re wê di dewama wê de wê hebin. Di wê temenê de wê weki din wê 'mê' wê şêwayekê tawandî ê gotina bin me' re bê. Wê gotina 'me' wê li bin ya 'ma' re wê weke şêwayekê tawandinê a ku ew wê cih bigirê jî bê. Ev jî wê di dîmenekê wê yê girêdanî ê hiyararşiyî wê di dîmekekê de wê bide dîyarkirin. Lê em dizanin ku wê têtîna hiyararşiyê wê çendî ku wê di wê temenê de wê bi têtînê wê wateyek wê hebê lê wê ne teqez bê ku em wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Wekî din wê di wê nûqtayê de wê mijare gûharînê wê, di wê temenê de wê ev wê bi aliyê wê yê tonê û an dengê û hwd ve jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare dengên tîpî de wê weke fenomenna ku mirov wê li wê bihizirê wê di salixkirinên wê de wê, her deng wê, weke rewşek ku mirov wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê bê. Wê bi rewşên weke salixkirinê bi qarakterkirinê, kirpendinê û hwd de wê, di wê de wê, rewşên wê yên ku em dikarin wan di dewama wê de wê fahmbikin û werênina ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê hebin. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên dengî wê aliyên wan ên dii wan de wê di wê temenê de wê weke aliyên ku em dikarin bi aliyên wan ên din re wan kifşbikin wê xwe di rengekê de wê weke ku wê, di dîmenekê û an awayekê de ku wê bidina dîyarkirin jî bin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û ku wê mijare dengê wê, di rengekê de wê bi têkiliya wan a bi hev re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare dengê de wê, bi fonolojikî wê bi derfet bê ku wê bi awayên din wê dengê wê sentez bikê û wê bi wê re wê, çerçoveyên din ên gotinê wê bi wê re wan li wê bigihê. Di wê de wê têgîna sentezê a bi kite û an tîpê û hwd re wê, çawa wê bi wê re wê dengekê din wê bi wê re wê were avakirin wê di wê rengê de wê temenê wê bi wê re wê biafirênê bê.

Mijare sentezê di deng de wê hinekê wê weke rewşek komplike wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq di kurdî de wê dema ku em bêjin 'ji wê re' wê di kinasî sentezkirina wê gotinê wê weke 'jêre' ku wê mirov wê karibê wê sentezbikê wê, di wê temenê de wê dengên din wê di wê de wê, di awayekê de wê weke ku wê winda bibin wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Lê ev wê weke rewşek ku wê di wê de wê, bikevina pozisyonek weke rewşek bi hev re hem rewşa sergirtî de û hem jî wê bi wê re wê, dengê nû wê biafirê ku ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê ew wê gotinê wê bi heman wateyê ku wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoyê de wê, weke pêvajoyek fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê di wê nûqtayê de wê ev rewşa nû wê karibê di awayekê de wê rewşên din ên fahmkirinê jî wê di kombinyona dengî a nû de bi xwe re bide dîyarkirin û wê werênê li holê. Yanî wê salixkirinê nû bi wateyî li ser wê kombinyonê re wê bi têgîna gotinê û hwd re di wê de ku ew xwe bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, rewşa dengê wê weke fenomenekê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê rewşên wê di rewşa fahmkirinê û ankû rewşên fahmkirinê de wê xwe weke aliyna fahmkirinê wê bidina dîyarkirin. Minaq wê zû hanîna wê dengê ser ziman û ankû dereng û ne zû hanîna wê dengê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê hinek wateyên wê hebin. Weki din wê dirêjkirin û an kinkirin jî wê di wê temenê de wê wateyên wê bi têgîna wateyê û hwd wê, di wê çerçoveya fahmkirina wê de wê weke ku wê hebin.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê di awayekê de wê mijare ji dest li rewşa hiş a fonemi ku wê bibê bê. Ev wê weke rewşek teybet bê û wê di rewşa salixkirinek karakterî de wê, xwe ji rewşek weke li rewşek di çerçoveya wê salixkirinê de ku wê bide dîyarkirin bê. Di pêvajoya di dewama wê de wê, bi têkiliya wê rewşa teybet re wê, pêşxistina hişmendiyê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi zêdekirina wê re ku wê êdî

wê di rewşa wê dengê de wê weke rewşek pêdeçûyînê wê bi wê re wê di mejî de û di fahmkirinê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di wê nûqtayê de wê di dîmenekê de wê karibê ew were dîtîn ku wê, di mijare pêşketina hişmendiya fonemi di rengê de wê weke bi awayekê girêdanên bi rewşa pêşkeşkirinên laksikali ku wê bi wê re wê, di çerçoveyek salixkirî de wê bibê bê.

Di wê temenê de wê di nava têkiliya hişmendiya a di nava deng û wê wateya bi wê gotinê re ku wê were çêkirin wê weke girêdanek teybet bê ku mirov wê di wê temenê û rengê de wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di rewşa pêşketina hişmendiya fonolojikî de wê, çawa ku hişmendiya fonemi ya destpêkê dikare ji bo wekheviya dangan di nav hestiyariyek nehênî ya zû de û ji bo foneman de hişmendiya eşkere ya paşîn were dabeş kirin.

Di mijare fonemi de wê kita û dûbarekirinên wan wê şiyariyê li ser ya bê girtin weke zanina gotinê wê, bi bandûrek beremberê hev wê, di rengê de wê weke ku wê karibê biafirênê. Di rewşên zimanî ên hemdem de ev wê weke hinek rewşên ku wê, bi jêhatiya zimanî jî wê ji hinek aliyan ve wê were dîtîn. Di wê rewşê de wê, jêhatiya zimanî wê weke pêşketinek asta bilind wê weke pêşketinek asayî û beşa wê were dîtîn. Di farqê de bûna di derbarê menên dengî de pêşketina wê ya piştre wê, beşên din ku wê bahsa wan wê were kirin wê şiyariya li ser wan re jî wê, ku wê avabikê wê, ev pêvajoyên wê bi minaq bi zaroyekê wê weke girêdayî jêhatiyên artikulatûrî jî wê di rengê de wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên fêrbûna foneman de wê, karibê bi xwe re wê pêvajoyên din ên bi derfet û mihtemel bi xwe re wê, di çerçoveya wê pêvajoya fêrbûnê de werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê, gihiştina têgîna darêjkên cihê di têgînek pêşketinê de wê bide biriqandin ku wê, bi çerçoveyek giştî a laksikali wê bide dîyarkirin û bîrê li holê. Ev dikare wê di wê rengê de ew werênê hanîn ser ziman. Weke di artikulyonekê de wê, di hilberîna dengê axiftinekê weke nêzbûna du artikulatoran an bi hev re dikevina têkiliyê wê rewşa wê bide dîyarkirin.

Di dema axiftinekê de wê di qirikê de wê telên dengê ku ew wê bi hejhejina wan re wê bibê. Ev weke bi deng dibê û deng wê, di wê temenê de wê, di rewşa wê derxistina wê dengê de wê, bi rewşên wê yên teybet re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di mijare morfolojîyê de gihiştin û têgihiştin

Di ziman de wê mijare têngîna fonolojîyê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê bi hinek aliyên wê yên ku wê di çerçoveya giştîya zimanî de wê çawa wê were hildan li dest wê pêşî wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, ziman wê, di aslê xwe de wê weke amûrekê ku wê bi navarok bê. Di navaroka wê de wê, pêşkêşîyên semantikî ku mirov wê hinekê wan li wan bihizirê wê bi têngîna wateyê de wê li ser pêvajoyên me yên azmûnê wê di regekê de wê weke ku wê, bi temen bibê.

Bi zimên re mirov wê, aliyên xwe yên weke hêstî, hizrî û di dewama wê de li ser temenê pêwîstîyan bi wê kirpendina xwe re wê, bikarbihênê. Lê di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê ziman wê weke amûrê hizirkirinê bê. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê di temenê pêşketinê me bi hundûrîn û derveyê ên weke bi hiş zêhnî û hwd re jî.

Di awayekê de ku em bihasibênin ku wê hemû azmûnên me yên bikeseyetî wê di xêva me ya episodiyê de wê bi berhev bikê wê, demê li ser wê temenê wê bi têngînek bi wateyê wê pêşxistin û di wê çerçoveyê de gihiştina wê fêrsa têkilidaninê û hwd re wê, bi wê re wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, darêjkên semantikî ku em di wê nûqteyê de wê hinekê wê bi wê re wê bihizirin wê weke xwediyê têngînek fonolojîkî bê.

Ziman wê di rengekê de wê, di awayekê de wê dikarê wê, di wê çerçoveyê de wê li ser sê aliyên re wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê bi navarokê ku wê bi temenê bi pêşketina bi têngîna ku wê gotin wê ji me re wê bi wateyê wê pêşkeş bikê û wê bi wê re wê bide nîşandin bê. An jî ku wê di serê me de wê bi wate bikê. Aliyê din wê, di rengekê de wê bi têngîna darêjkê bê û ev wê ne tenê wê bi têngînek fonolojîkî lê wê bi wê re wê bi morfolojîkî û sintaktîkî û hwd jî wê di rengekê de wê weke bi aliyên ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, darêjka fonolojîkî wê weke aliyekê ku wê dikarê wê di navaroka wê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di têngîna fonolojîkî de wê çawa wê gotin wê avabêkirin wê bi wê ve wê girêdayî wê weke çerçoveyek hişmendiyê jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê di wê de wê, bi zêdeyî wê, karibê weke weke hişmendîya di derbarê darêjka zimanî de jî wê karibê wê di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Weki din wê têtîna zanina ku ew di derbarê darêjkê de jî wê di renekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, ne tenê wê bi navarokê û an ya ku ew di wê de dihê ser ziman lê wê, di wê çerçoveyê de wê, kirpendinên li ser kite, tîp û hwd re ku wê di wê rengê de wê bi rengê dengdayinê û hwd de wê, di çawa wê weke bingihêkê wê yê bi çerçoveyî wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de dengê ji gotinê ku ew dihê wê, di wê çerçoveyê de wê, di wê de wê weke bi çerçoveyek hevgerî wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bibê. Her tîp û an fenomenên wê dengê wê di wê rengê de wê weke aliyana ku wê bi wê re wê karibê li wê bê lê hizirkirin. Bi wê re wê di dewama wê de wê dema ku em bihizirin wê, çawa wê, di derbarê bikarhanînê de û ankû bi têtînek pragmatikî a zimanî ku wê bi fêrbûna di derbarê fahmkirinê de wê, xwediyê renekê têtînê ku mirov wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê.

Hişmendiya zimanî wekî bi hişmendiya guheztina balê ji naveroka ziman ber bi darêjka ziman ve wê, bi aliyekê wê weke di pêşketinê de dihê pênase kirin. Lêkolînên zimanî nîşan didin ku haya zarokan heta pênc saliya xwe baş pêş nakeve, lê têt zanîn ku ev yek dikare were hîn kirin. Di van bîst salên dawî de hişyariya zimanî di zarokan de jî ber girêdana wê ya bi pêşketina xwendin û nivîsandinê re gelek bal kişandiyê. Bi taybetî jî hey ji pêkhatiya fonemê ya di peyvan de di pêşdebirina xwendin û nivîsandinê de pêş jî diçê. Ev wekî hişmendiya fonolojikî jî dihê pênasekirin.

Minaq ku em li vir balê bikişênina li ser têtîna darêjka zimanî wê bi wê re wê, têtîna fonolojiyê, morfoloji û sintaksi ku wê çawa wê, mirov bi dengî wê, hilberînê û fahmkirinê wê di awayekê bi rêzîna dangan û hwd re wê, di awayekê de wê bide çêkirin. Di çerçoveya têtîna rêzîna dengî de wê mirov dikarê wê bibêjî wê, ew rêzîna wê weke rêzînek ku em wê di çerçoveya axiftina xwe de wê, di renekê de wê li ser gotinê, û an peyvê, hevokê û hwd re wê, diafirênin û di wê de wê, çerçoveyek fahmkirinê, wateyê û an jî kirdeyê wê têt digihin. Wekî din wê di wê nûqtayê de wê, di mijare hevgerîtinên nava gotinê wê, bi têtînek semantikî ku mirov wê li wê binerê wê xwediyê çerçoveyek wateyî a di wê de wê weke bi kodkirin û girtinê jî wê di renekê de wê li ser têtîliya me ya xêvî-hiş-bîrkirina me re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê.

Di wê nûqtayê de wê weke ku em çawa wê, di nava têtîna dengê de em digihijin hêz û fêrsa ji hev cihêkirina bi dengî ku em dikin wê, ew

cihêkirin wê di mijare têtîna semantikî de jî wê di renekê de wê, bi awayekê fonolojikî a hişmendî wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Em ku di renekê de wê bihizirin ku em weke çawa em bi gotinê û dengê bi tîpên wê re wê dihizirin û di wê de dibin xwediyê hişmendiyekê li ser dîmenekê qarakterên deng weke bi tîpîna û hwd wê, di wê rengê de wê di dengê ku em wê pêşxistin û di awayekê de wê, bi wate dikin wê, di nava wê de wê, di çerçoveya têtîna semantikî de jî wê, xwediyê bingihekê fahmkirinê bê. Di nava gotinê de wê bi wateyê ku em dikin wê ji hev cihê kirin wê di wê nûqteyê de wê bi têtînek fonolojikî cihêkirinên ku em dikin wê di wê temenê de wê weke ku wê weyn wê bileyizin. Di wê çerçoveyê de wê aliyên ku wê weke bi têtîna wateya ku wê wateyek vajî wê, beremberê û an dijberî wê hebê (antonymi), bi têtîna wateyê a ku wê xwediyê wateyek weke hev bê(synonymi), bi têtîna wateyekê ku wê bi temen û referansbikê ku wê û bi girêdana xwe digihijê fahma wateyek din (hyponymi) û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê. Ev aliyên ku wê di wê temenê de wê, fêrbûnê di derbarê navaroka ziman de wê bi fahm û zaninê wê bide pêşxistin.

Minaq morfoloji wê di dema ku em li wê dihizirin wê dibînin ku ew di renekê de wê girêdanê di ziman de wê bi deng û awayên deng re wê, ji temen ve wê bikê ku ew dênê. Di wê temenê de wê, fenomenên wê çawa wê bi ber têtînek bi fahm û wateyê ve wê herin wê bikê ku ew wê di wê nûqteyê de wê fahmbikê. Di dewama wê de wê hêza ji hev cihêkirinê a bi deng û an fonemiyî wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê fonolojikî ku wê li ser wê bisekinê bê.

Di awayekê de jî wê di renekê de wê dema ku wê bahsa jêhatiyên zimanî wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê girêdanekê bi têtîna dengî wê bi wan re wê were çêkirin wê, li ser rewşa fonolojiya gotinê re wê, bê xwestin ku ew di renekê de were fahmkirin. Di wê temenê de wê bi têtîliya nava gotinê û deng re wê, di renekê de wê bi wê çerçoveyê û temenê wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dema ku em bahsa têtîna fonemi bi strûktûra wê re bikê wê, bi têtîna tîpê û di gotinê de wê bi dengê ku ew bi wê destpêdikê û dawî li lê dihê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di mijare dengê de wê hoyandin û hey wê çawa wê pêşkeve wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê di mijare dengê ku ew wê di gotinê de wê weke şaş wê were gotin û wê di dewama wê de wê were sererastkirin wê aliyekê wê têtîna hêza

fahmkirin û hişmendiya fonolojikî wê weke ku wê di xwe de wê biparêzê. Wê têtîna naskirina dengê wê di wê rengê de wê bi wê re wê, xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Naskirina dengê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê, di mijare fahmkirinê de wê, ne tenê wê fêrsekê wê bi me re wê çêbikê wê ji wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bi me re wê weke zindiyekê diaxifê wê çawa wê, xwediyê wê çerçoveya makanismaya ji hev cihêkirinê bi wê temenê bê jî wê bide dîyarkirin.

Di têtîna fonolojikî de bi zêhnê rêwîtiya di demê de an jî bi fahmkirina xêva demi

Weke aliyekê wê yê giring ê mijare têtîna fonolojikî wê di mijare fahmkirinê me de wê bingihê bi hişmendê ê teybet wê weke ku wê were dîtin ku wê karibê bide dîyarkirin. Weke kirdeyekê bi fahmkirinê re wê dema ku em li ser pêvajoyên dîrokî û hwd re bi demê re wê li wê bihizirê wê, di nava pêvajoyên xêvî û pêşketina wê de wê, çawa wê, dîmenekê peresendinê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di nava xwezayê de wê gelek zindî wê hebin û wê, di wê temenê de wê, di wan de wê pîrriya wan wê di wan de wê piçûk mazin wê meji wê di renekê de wê hebê. Lê bi mirov re wê ew xosleta hizirkirinê, girtinê û bi wê re di zêhnê xwe de tefkir û xiyalkirinê wê bi wê re wê, di renekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve.

Di wê nûqtayê de wê mijare zêhnê de wê, karibê wê, pîr zêde wê ji ya ku em dikarin tefkirbikin wê bi demê re wê bi şûn ve wê herê. Di wê temenê de wê bi wê re wê ev wê, weke di çerçoveya têtînek bi pêvajoyî de ew bi wê re ku wê karibê were fahmkirin û ankû wê karibê ew bi wê re were hildan li dest. Di meji de wê beşên weke hipocampus wê di renekê de wê di çerçoveyek têtînê a bi xêva episodîkî wê, di renekê de wê bi ragihandinên wê re wê weke weynek giring wê bi xwe re wê bileyizin. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku em bi wê rewşa ragihandinê de wê, zanin wê dema ku wê were bîr wê, rewşên fizîkî wê, di renekê de wê bi reaksiyonên wê re wê, di renekê de wê, bide dîyarkirin. Rewşên weke kompleksê, refleksê û hwd wê, weke hinek ji wan aliyan ku em dikarin bi wê re wê li wê bihizirê bê. Yan jî wê di renekê de wê kelencan û rewşên weke zû avêtina dilê me wê karibê bi wê hinek sedemên wê bibin. Ev wê bi sedemên weke bûyina rewşên weke tîrsê, bêrîyê û hwd re wê, di renekê de wê bibin.

Wekî din wê, di mijare xêvê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê, bibê. Di nava jîyanê de wê rewşên bi hişmendiya fonolojikî re wê weke rewşna dîyarker wê xwe di renekê de wê bidina dîyarkirin. Minaq di nava jîyanê de em rewşên weke dengkirinê û ew deng wê çî wê, bi me re wê bide çêkirin wê dikarê wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ji bili rêyên me yên têkiliyê ên weke bi hizir wê li ser rewşên bi wê rengê û hwd re wê, di dîmenekê de wê têkiliyek ku wê bi çerçoveya hişmendiya fonemi û hwd re wê karibê were fahmkirin wê di wê nûqtayê de wê bibê wê xwe bide dîyarkiri.

Minaq em dengê dikin em di wê dengê de wê bi tenê nebûna xwe wê hîs û tefkir dikin. Yan jî em di wê nûqtayê de wê ew deng wê karibê gelek tiştên weke bi bêriyê, tirsê, bi xwe wêriyê û hwd wê karibê bide dîyarkirin. Ev wê weke hinek hêstên ku wê di renekê de wê xwe bi me re wê di renekê de wê bidina dîyarkirin bin. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên bi hişmendiya fonemi wê di wê temenê de wê bi temenekê xêvî wê di renekê de wê weke ku wê bi me re wê di renekê de wê weynekê wê bileyizin.

Di nava jîyanê de wê, rewşa hişmendiya fonemi wê bi me re wê, weke pêwîstiyekê wê bi têkiliya me ya hebûnê re wê weke aliyekê temenê wê xwe bide dîyarkirin. Em bi dengê weke xwe weke mirov hîs dikin û di dewama wê de bi tenê nabînin. Di dengê yê din de em xwe di wê temenê de wê bi wê re wê, hîs dikin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê mijare deng wê, hem ji aliyê bandûra wê ya li ser me bê û hem jî ji aliyê rewşên weke bi rewşên fahmkirinê ên ku ew bi me re dide çêkirin û hwd re wê, di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê di miajre xêvê de wê, di renekê de wê, dema ku em bi tenê jî jî bin em xwe bi tenê hîs nakin. Ber ku me herî hindik di demek xwe ya jîyanê de wê dengê deervî xwe wê kiriya û wê, dengê ku em piştî wê, bi tenê dimênin bi çerçoveya makanismayên xêvî û meji û hwd re em weke wê dixwezîn. Em dixwezîn ku em bi wê temenê biaxifin.

Axiftin wê weke xosletekê mirovî wê were dîtin. Di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê mirov wê, deng dide hev û wê bi wê re wê, tiştê weke bi wê dengdayina hev re wê dihênê ser ziman. Ew jî wê weke aliyekê wê yê ku em di dewama wê de wê bi wê re wê karibin wê di şêwayekê de wê

bii wê re wê fahmbikin û wê karibin wê di rengê de wê bi wê re wê, werênina ser ziman bê.

Em di wê temenê de wê di dengê de em ne tenê wê bi aliyekê bi bîrê weke bi kodkirinekê bi xêvê re wê bi wê re dirabin. Ji wê zêdetirî wê bi gelek aliyên ku mirov wê bi wê re wê rabê wê bibê. Di awayakê de em dikin ku em carna ji demên xêva demdirêj û ya demkort ku em bibîrbikin wê bi wê re em di reng û awayekê de wê, bi bîr dikin. Em dihizirin. Hizirkirin wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, hem wê weke hewldanaka bîrkirinê a bi wê çerçoveyê de bê û hem jî wê ji aliyekê din ve wê weke pêvajoyek afirandinê a bi xêvî û hwd jî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Em dema ku em di kêliyekê de hizirin ku em tiştê jî demek j ixêva demdirêj wê bibîrbikin. Em di wê demê de wê bi çî gotinê, dîmenê, dengê, û hwd em hizirin wê ew hizirkirin jî wê di serê me de bê. Emê piştê wê dema ku me ew bîrê emê bibêjin ku me bi wê hizir û di encama wê de yan me weke dixwest wê bibîrê û yan jî bibîr nekir.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, fêrsa bîrkirin û bîrnekirinê wê di wê nûqtayê de wê di wê hizirkirina me de wê têngînek weke ya lêgerîna li mifteyên bîrkirinê jî wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di xêva fonolojikî a dengî û ya dîtbarî weke bi ya dîtînê û hwd re wê, loi hev hûnayî wê weke hinek aliyên wê yên ku em weke bi hev re dikin ku em tefkirbikin wê bibin. Minaq weke dengê ku em bi isrârî wê dikin ku wê di serî de wê bigihênina li dîmenek ê bi dîtinekê. Ankû bi nerînekê. Dîtîn û deng wê di rewşên fizîkî ên ji hev cihê bin. Wê xosletên wan ji hev cihê bin. Xosletên dîtînê wê bi dîtbarî wê bi ya ku mirov bi rêya seha xw eya çav wê dibînê bê. Wê di wê temenê de wê ya dengkirinê wê bi seha bihîstinê a weke guh û hwd re wê, di rengê de wê bibê.

Di xosletên dîtînê de wê, aliyên weke bi rohnî û tariyê û hwd wê bibin û wê ji hev wê bi dîtînê wê werina ji hev cihê kirin. Wê dûr û nêzî wê were dîtîn. Wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê bibê. Di deng de wê, ew weke fêrsna bi bihîstinê ku wê karibin werina dîtîn. Minaq dengê ku wê ji dûr ve wê were me wê, bi me re wê bi rehetî wê bide bîrkirin ku wê dengê weke ji dûr dihê. Ji deverek bilind û ankû kûr dihê wê bi wê re wê, ew wê, were salixkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke dema ku ew bûn jî wê di rengê de wê fêrsên bihîstinê wê ji wan aliyên ve wê ew wê wan derkkirinan bi deng re wê, xêvbikê û wê di wê

temenê de wê, weke têgînek bi wê rengê bi ya dûr û nêz, kûr û serrû û hwd wê bi deng re wê bime re wê çêbikê û wê bi wê re wê hinek hişmendiyên bi wê rengê ên fonemi wê di deng de wê bi me re wê bide çêkirin. Ev wê di rengê de wê hinek salixkirinên di deng de jî wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare dengkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi fêrsa hişmendiyên fonemi wê ji wê aliyê ve wê wê bi wê re wê karibê wê di rengê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku em dengê ji dûr dikin wê demê em li wê dihizirin ku wê ya bi dengê kin re wê çawa wê bibê. Wê demê wê, ew jî wê hinek fêrsên bi fahmkirinê wê bi me re wê bi deng re wê bidê çêkirin. Minaq wê, di wê rengê de wê, dengê ku wê dûr were wê çawa wê bi me re wê, encamê wê bide çêkirin wê bi ya fêrsa cihê nêz re wê, vajî wê wateyekê bikê ku ew bi me re bide çêkirin. Di wê temenê de wê dema ku em li wê devera nêz û ankû dûr me dubare deng kir emê weke wê dengê ji dûr û ankû ji deverê kin wê li wê bihizirin û wê wê rewşê de wê bixwezin ku wê fahmbikin.

Di awayekê de wê di mijare rêwîtiya di zêhnê de wê dema ku em di rengê de wê bi xiyalî û hwd wê bikin wê weke aliyekê ku em wê di wê temenê de wê bi wê re wê çawa wê, weke pêvajoyek bi dîtîna a pêşxistinê re wê li wê bikê wê xwe bide dîyarkirin. Em dema ku em tiştê wê di rengê de wê di serê xwe de wê bîr dikin wê di rengê de wê weke fenomenek ku wê di wê rewşa rêwîtiyê a zêhnî de wê karibê wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di rengê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê ya ku em bîr dikin wê çî wateya wê bo xêva bîrê wê, hebê. Di wê de wê weke xwediyê rewşek weke ya dúbarekirinê bê? An jî wê weke rewşek din a ku wê piştî wê derkkirinê a di xêvê û mejî de ku wê bibê wê şîrovebikê. Di aslê xwe de wê ev ali wê weke aliyekê ku wê hinek fêrsên fahmkirinê ên komplike û weke tevlihev wê di xwe de wê weke ku wê di rengê de wê bihawênê. Wê dema ku em di wê nûqtayê de wê, di rengê de wê ya ku wê weke taqlid, dúbare û hwd wê, li wê dihizirê wê di nava xêvê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di sewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ya fêrsa dúbarekirinê wê di rengekê de wê di xwe de wê weke hinek fêrsên din ên fahmkirinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê. Minaq wê jî aliyekê diin ve wê weke fêrsa ghiştin û têghiştina bi fahmkirinê û rewşa fahmkirinê re wê karibê bide dîyarkirin. Yan jî wê di rengekê de wê, dema ku em di rengekê de wê, weke dubare dikin wê bi hizrekê weke bi rewşek bûjenî û hwd re wê weke bi wê re di heviyekiyekê re wê dihênina ser ziman wê di nava wê levkirinê de wê hinek fêrsên bi fahmkirinê ku em wê weke wê dihênina ser ziman wê dibê. Lê ew weke wê ya û ankû ne weke wê ya wê weke aliyekê wê yê din bê ku em di dewama wê de wê li wê bihizirin û wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Wê dema ku em wê ya din wê werênina ser ziman weke bûjan ku em wê dişibênina wê hizrê û wê bi wê re wê dihênina ser ziman wê karibê di aslê xwe de wê aliyên cihê ji wê hizra ku em dihizirin û wê dikin weke wê werênina ser ziman jî bi xwe re wê bide dîyarkirin. Heta ku wê di hinek rewşan de wê di dualiteyekê de wê têgînek vajî wê jî wê karibê ew bi xwe re di rengekê de di kifşkirina di xwe de ew bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyana ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên me yên hizirkirinê de wê, dema ku em di heviyekiyekê de wê dihênina ser ziman wê di wê nûqteyê de wê astûpîlên me wê çî bin? Di wê nûqteyê de wê çî wê ji me re wê karibê bibê temen ku em wê bi wê re wê weke wê li wê dihizirin û wê weke wê dikin ku wê di ahengek levkir a weke wê de wê werênina ser ziman? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê ev levkirin û ankû têgîna levkirinê wê di xwe de wê hinek aliyên tevlihev ên weke ku em dikarin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikin. Di awayekê de wê ya ku wê temenê wê wekehevkin û di wê wekehevitîyê de wê hanîna wê ya ser ziman de ku wê ji me re wê bibê temen jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê dikarê wê bi têgînek şibandinê û bi wê re bi hinek xosletan re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare şibandinê wê, di wê rengê de wê weke hinek xosletên weke di ahengekê de ew lev dikin ku ew ne bi xosletên hev bin û ankû weke bi xosletê hev û hwd jî bin wê bi wê re wê bide kirin. Di rewşa şibandinê de wê, fêrsa xosletên weke hev wê, li pêş bê.

Lê ji aliyekê din ve jî wê bi têngîna levkirinê wê di wê de wê hebê û wê levkirin wê nikaribê di nava fenomenên weke tenê di şibihina hev de wê di rengekê de bi tenê wê li wê bihizirê. Ji wê cihê wê karibê wê bi aliyên wê yên din re wê, di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di mijare xosletên weke bi wê re wê dibin wê di wê nûqtayê de wê wê çerçoveyê wê weke bi xosletên ku ew di wê de hena wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê bibin. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi wê bi wan xosletên bi wê hizra ku em dihizirin re jî wê aliyekê wê yê din ê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, direngê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê li vir wê tişta ku em bi bûjenî wê weke biwê hizrê re wê di hevîyekiyeke de wê dihênina ser ziman weke li wê dihê wê, di awayekê de wê weke ku ew bi xosletên wê ku ew xwediyê wê re bê. Di wê temenê de wê, di nava xosletên wê hizrê û wê bûjenê de wê, levkirin wê di ahengekê de wê weke ne vajî hev bin, bi hev re di ahengekê û hwd de ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku em karibin wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di wê nûqtayê de wê, mijare levkirinê wê di wê nûqtayê de wê dema ku em ji kijan aliyê ve wê li wê binerîn wê weke çerçoveyek komplika û tevlihev a bi hizirkirinê wê di temenê xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê. Di wê rengê de wê xosletên wê tiştê bi bûjenî û ya wê hizirkirinê bi hizrî wê ji hev cihê wê di rengekê de wê, cihêbûn jî wê di nava wan de wê hebê. Minaq em wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku em tiştê weke bi bûjenî wê, di şibênina wê hizrê ku ew weke wê bê. Wê çawa wê karibê were fahmkiirn ku ew rengê wê tişta bûjenê, darêjk, xosletên wê bi aliyên din re wê weke wê yên di wê hizrê de bin. Wê dema ku em dibêjin yên di wê hizrê de wê demê em bi xwezayî di wê nûqtayê de wê tefkirkirinê bi wê hizrê re wê bi gotin dikin ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê, ew xoslet wê di rengekê de wê di wê de wê hebin. Lê ew xosletên ku ew di wê de hena wê çawa wê karibin werina piştrastkirin ku ew di hizirkirinê

de ew hena rengê wan, darêjka wan û xosletên wan ên din ew weke wê ya bûjenî a dervî wê ku em bi ahengekê dikin ku ew wê werênina ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengkê de wê bi wê re wê, di renekê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di pêvajoya hizirkirinê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hizirkirin wê di renekê de wê di di nava wan pêvajoyên tevlihev de wê, di renekê de wê pêkwerê. Di wê temenê de wê biqasî ku em bi xosletên wê hizra ku em dihizirin em bi derfet dikarin dervî wê tiştên din bi xosletên bîrbikin û kifşbikin wê bi heman rengê wê jialiyê din ve jî wê di renekê de wê bi wê re wê, bi derfet bê. Ew wê, di gotinê de wê weke bi rengê bi dengkirina wê, hanîna wê ya ser ziman, dema ku ew di wê de dihê ser ziman, rewşên ku ew bi wan dihê ser ziman û hwd wê bi gelek aliyên din ên weke wan aliyan re wê di wê temenê de wê weke aliyên ku em dikarin di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Hizirkirinên me wê, di wê temenê de wê, di xwe de wê bi ya ku ew dihênê ser ziman re bê û an jî wê bi hizir û wê rewş û ankû bûjena ku ew dervî wê bi rewşa wê ya fizîkî û hwd re ku ew wê dikê wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê xwediyê dualiteyek di wê rengê de a bi hizirkirinê a di xwe de ku ew wê bi wê çerçoveyê re wê karibê bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê ev ali wê weke aliyna ku em di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê bi wê re wê karibin di reng û awayekê de wê di wê de wê karibin kûr bibin û wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Hizirkirin wê bi aliyê xwe yê hizirî û bi aliyê ku ew dihênê ser ziman ê dervî xwe re wê ew wê temenê û çerçoveya wê bi wê rengê wê di dewama wê de wê di renekê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên me yên hizirî ên hundurîn de wê, di wê temenê de wê aliyên wê yên ku em dihizirin û em dikarin wê werênina ser ziman wê di çerçoveya têngin û gotina rêwîtîya zêhnî de wê karibê wê di renekê de

wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê di hundurê zêhnê de wê ev aliyên ku me hanîna ser ziman wê hem weke hin aliyên bi çerçoveya têtînek demî re wê werênê ser ziman bê û hem jî wê weke her yekê bi serê xwe weke fenomenekê wê dervî wê jî wê weke têtînekê bi serê xwe wê têtînekê wê di mejî de wê bide çêkirin.

Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya hizirkirinê jî wê di wê temenê de wê, ew wê, weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman wê di xwe de wê ew wê bide nîşandin ku wê weke ku ew di xwe de wê xwediyê hinek fenomenên ku ew werina ser ziman jî bê. Em dema ku em salixkirinekê bi derve re wê bi bûjenê û ankû rewşekê û tiştêkê fizîkî û hwd re wê dikin em wê ji wê levkîrinê, şibandîne û hwd wê, weke têtîliyekê zêhnî-hizirî û hwd jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku em didênin. Ew têtîli wê têtîliyek weke ya di wê de wê di nava levkirinekê de bê. An jî dikarê weke têtîliyek dijber bê. Di wê temenê de wê, dema ku em ya dijber û ankû ne weke wê dihênina ser ziman wê, di wê nûqtayê de em bi wê re wê çî qast dikin? Di aslê xwe de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku em wê ne weke wê tefkir dikin wê, di renekê de wê, têtîliyek epistemikî em di renekê de wê dihênina ser ziman. Wê demê wê ji wê ya ku em wê weke wê û ankû ne weke wê dihênina ser ziman wê têtîliya ku em bi wê re didênin em li ser wê re wê bi salixkirinek ku em di wê girêdanê de wê bi wê re dikin re em wê dikin û wê didin çêkirin.

Di wê rengê de wê, ya ku ew wê weke vajî wê çî bê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê weke ya ne weke wê bide dîyarkirin. Ya weke wê, bi xosletên wê re weke an di şibihê hev û ankû lev dikirinekê di nava wê de wê bibê wê bi wê re ku em dihênina ser ziman wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengê de wê li wê bihizirin bin.

Wê jî wê di wê temenê de wê dikarin wê li wê bihizirin ku wê, rewşa ya heyî wê, hertimî wê weke rewşek teybet a ku wê hişê me û ankû hizra me wê bi wê re wê rast wê were. Di wê nûqtayê de wê, hizra wê dema ku wê dixwezê wê, bişibandîne bê û an bi levkîrinê bê wê weke xwe û ankû weke hinek xosletên di xwe de wê werênê ser ziman wê di renekê de wê bi wê re wê fêrsek serwerî a bi wê rewşa xwe re wê di wê çerçoveya wê têtîliya xwe ya bi wê rewşa bûjenî re ku ew didênê re wê, weke ku wê ji aliyekê din ve jî wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê

karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, dema ku ew dihizirê û wê rewşa têkiliyê didênê wê bi azmûna xwe re wê, di renekê de wê dênê. Wê ew jî wê bi wê re wê were dîtîna ku ew wê di xwe de ew weke hizrekê lê hatiya, ji ya jîyanê a kirinî ku ew asta pêşî qûtbûya û gihiştîya razberiyekê bi xwe re ku ew dikarê wê rewşa din a dervî xwe ew bi xwe re wê di dîmenekê û awayekê de wê weke ku wê salixbikê û ankû wê di hinek pîvananan de wê têkiliyê wê bi wê re wê dênê û wê werênê ser ziman.

Wekî din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa hizirkirina wê têngînê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê. Di hizirkirinê de wê hizir wê bi wê hebûna xwe ya di asta hizrek razber de ku ew dide nîşandin de wê di wê rengê de wê, li ya binê xwe wê, di wê temenê de wê weke rewşek hişmendiyê wê xwe bi rewşên fahmkkirina wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li ser çerçoveya temenê xêvê û rewşên girtina bi wê

Di renekê de wê dema ku em bi çerçoveya hizrî wê werênina ser ziman wê, ev pêvajoyên hizrî ku me hinekê li jor hanîna ser ziman wê, di çerçoveyekê de wê xwediyê rewşek temenî a biolojîkî bin. Di beşa meji a hipocampal de wê, di renekê de wê, were dîtîna ku wê, bi temenekê şaneyî wê qaydkirin û girtinên ku ew di wê de wê werina girtin wê di renekê de wê bi wê re wê, were dîtîna. Di wê de wê şaneyên girtinê ku ew hena wê, ne tenê wê bi wê re wê, xwediyê girtinekê bin wê bi wê re wê li rewşên weke bi pêvajoyek dîrêjî a pêşxistinê re wê, xwediyê hinek xosletên pêşxistinê bin. Wekî din wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, li rewşên weke bêhnkirinê û hwd wê, şîyarîya wan wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, hoyandinekê wê, di wê rewşê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide çêkirin. Bi heman rengê wê şaneyên bi wê rengê wê di beşên weke hipocampusê û hwd de jî wê di renekê de wê were dîtîna ku wê bibin û wê di wê de wê, xwediyê rewşek girtinê bin.

Di hipocampusê de wê, rewşên weke modulêkirinê wê, bi beşa korteksê a 'entorinalê' re wê were ser ziman ku wê bikê. Di rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê di rewşek weke ya levkirinê de wê di nava demê û mekanê de ku wê bibê wê bi wê re wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê bikê. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare wê, rewşên weke yên kombasyonî ku wê çawa wê, bi dem û mekanê re wê bibin wê bê dîtin. Di awayekê de wê awayên weke yên kombasyonî wê dema ku em li wê bihizirin wê çawa wê di rewşên cihê de wê bi têngîna dem û mekanê re wê bikê wê dikarê bi minaqek weke ya ku wê çawa ku wê di tavahiya fahmkirin û pêşxistina di zimanekê de ê bi dem û mekan û hemû rewşên wê re wê li ser rewşek weke 30 tîpî re wê bibê wê, di rengê de wê karibê wê fahmbikê.

Di wê temen de wê, ev wê, di rengê de wê, dema ku em li rewşa tîp û dengên zimanekê ên dîyar û bi hijmar wê li wê binerin û bihizirin wê dikarin wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê demê wê di awayekê girtina bi xêvî de wê çawa wê, li gorî demê û mekanê wê di irengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, karibê wê, li wê were lê hizirkirin ku wê pêşxistin, pêşketin û dîyarkirin wê bibê wê werênê ser ziman. Wekî din wê her rewş wê, di rengê de wê bi mifteyên xwe yên ku ew dihê girtin û qaydkirin de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê di dewama wê de wê, weke rewşên cihê wê di heman nûqteyê de wê weke ku wê bibin.

Di wê rewşê de wê ev rewşa afirandina bi zimên re ku wê li wê bihizirê wê, di aslê xwe de wê rewşek zêde girift û pirr zêde komplike wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê, fektora demê û mekanê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare rewşa wê de wê, bi xêvê re wê, rewşên weke bi mekanê re bê û ankû bi demê û dîtbarîya demê re ku wê weke çawa wê bi kodbikê wê di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê weke şaneyên demê û an jî şaneyên mekanê wê di rengê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê xwe di rengê de wê bidina dîyarkirin. Lê ev wê, di aheng û kombasyonekê ku wê mirov wê nikaribê wê ji hev cihê wê di rengê de wê li wê bihizirê bê. Ber ku wê mekan û dem wê bi hev ve girêdayî wê weke du têngînên ku wê karibê wan fahmbikê û werênê ser ziman. Ev şaneyên demê û an ên mekanê wê di rengê de wê, xwe di awayekê de

wê bi wê re wê, di renekê de wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Li ser wê temenê wê dema ku wê birhanînek wê çawa wê pêkwere û ankû wê di kijan demê de wê pêkwere wê weke bi awayekê azmûnî wê di wê çerçoveyê de wê karibê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bîrhanîn wê di renekê de wê, di sê awayan de wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê hem bi dem û mekanî bê. Ya dîn jî wê bi hebûna wê re bê. Di wê çerçoveyê de wê di pêvajoyek razberîya wê bi xêvê re ku wê bibê re wê weke ku wê hin bi hin wê weke fêrsa xwe ya bi dem û mekanê wê di renekê de wê li şûn xwe ku wê bihêlê wê têgînek û fêrsek fahmkirinê wê bide çêkîrin. Lê ev di aslê xwe de wê, di renekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di renekê de wê, mijare birhanînê wê, bi wê razberîya wê, xwe bide dîyarkirin.

Razberbûn wê, hinekê jî wê bi rewşek weke ya ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê bi serê xwe wê weke dervî fêrsa dem û mekanê û hwd re wê, bigihijê çerçoveyek fahmkirinê. Di wê nûqteyê de wê ev wê hertimî wê weke kirdeyna ku ew di wê de wê, di awayekê de wê, xwe bidina dîyarkirin bin. Ku ew di dema derve a rast de ku ew ji wê biqatîhê jî wê di xwe de wê bi fêrsek û dem û mekanî a di xwe de wê salix dikê dervî ya fêrsa dem û mekanê a rastin wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bi awayekê wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê bi fêrsa xwe ya dem û mekanê derketina dervî dem û mekanê û di wê temenê de wê di xwe de ghiştina salixkirinna ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê dema ku em li rewşa xêvên episodîkî dinerin wê ji mekanê zêdetirî wê weke ku wê fêrsa demê wê di wê de wê bi kodkîrinên wê û hwd re wê weke ku wê li pêş bê. Lê di wê nûqteyê de wê ya ku ew wê, weke wê were kodkîrin wê hem dikarê weke rewşek dîtbar bê û hem jî weke rewşek ne dîtbar bê. Di dewama wê de wê di rewşa bîrkîrinê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Minaq em dema ku kêliya konsertekê de wê bibîr dikin wê, di wê de wê, dikin ku em di mejiyê xwe de wê bivejênin. Ev vejandin wê hinekê jî wê weke rewşek dîtbarî wê bi wê re wê biafirênê. Lê ew rewşên weke yên bi dîtbarî wê, ne tenê wê bi wê re wê, girêdanek bo bîrkîrinê wê biafirênê. Ji wê zêdetirî jî wê karibê bi rewşên din re jî ew di renekê de hinek rewşên

weke yê bi wê bîrkinê ku wê pêşbixê wê bênê li holê. Di wê kodkirinê de wê xêv wê di mijare têgîna şibandinê û hwd de wê, di ya levkirinê de wê bixabitê û wê di wê nûqtayê de wê hertimî wê bi derfet bê ku ew rewşên din ew bi wê re ku ew karibin werina li bîrê.

Ev wê weke rewşek teybet a ku wê di rewşa wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Di meji de wê bi xêvî wê bêhnên cihê ku em ji hev cihê dikin wê di rengekê de wê ev wê, bo wê jî wê weke rewşek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê fahmbikê. Ji bêhnê cihêkirinê hev wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê ne tenê wê bi dem û mekanê ve wê girêdayî bê. Wê bi rewşên weke bi pîvan û rêjeyên bi wê re ên bi tîrîtiya wê ve jî wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê. Di rewşên tîrîyî de wê, şîyarî wê, zêdetirî wê rewşên bîrkinê wê karibê wê biafirênê. Di nava wê tîrîyê de wê, xêv wê, zêdetirî wê karibê bigihêjê nûqte û fenomenên li wan şîyar.

Di wê nûqtayê de wê minaq wê dema ku em li dînya heywanan wê binerin wê, di rengekê de wê fektora bêhnê wê weke aliyekê ku wê di xwe de wê, di dema ku ew dikin de wê gelek ragihandinên din wê bi wê re wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê bêhn wê şîyariyê wê bide çêkirin. Wê weke rewşek ne asayî ku ew li dorê hebê wê bide afirandin û heta ku wê beşên mejî ên ku wê telukeyê heyider û bîrdikin û didin şîyarkirin jî wê bi carekê wê bi wan re wê têkiliyekê dênê. Di wê nûqtayê de wê, bêhn wê, çendî ku wê bi wê re wê karibê bîrçîbûna wê werênê li bîrê wê bi wê re wê, van aliyan jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin û wê karibê wê bi xwe re wê di reng û şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, dervî mirovan wê di aslê xwe de ev rewş wê bi heywanên din re jî wê beşna girtinê ên xêvî wê karibê weke nîşanaka wan bide dîyarkirin. Ew girtinê wê çendî ku wê bibin jî lê wê weke ku wê ji fektorekê wê bêpar bê. Ew jî wê ya fektora hiş bê. Hiş wê, dervî xêvê wê, çerçoveya sazûmana biolojîyî a zimanî û hwd wê bi wê ve girêdayî wê hebê û wê di wê çerçoveyê de wê makanismayên fîzîkî wê biafirênê û wê bikê dewrê. Di dewama wê de wê aliyên din wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bi wê makanismayê re wê têkiliyên biolojîkî bi beşên xêvê û mejî re ku wê bi wan wê temenê hanîna li bîrê û hwd wê biafirênê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bide çêkirin û dîyarkirin. Ev rewş wê weke rewşna biolojîkî bin û wê bi tûrên weke yên newrolojîkî û hwd wê xwediyê tûrek ku wê di giştîya bedenê û hwd de

wê, hebê û wê li wê serwer bê. Hîskirina êşekê, hêsta bêrîyê, hêrsbûn, tirsbûn û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyên ku wê, weke bertekkên fîzîkî wê bingihê wan wê bi wê re wê biafirin.

Di hizirkirinên mirov de wê dema ku em bi wê re wê li wê dihizirin wê di rengê de wê weke hinek rêwîtyên bi zêhnî ku em di derbarê de wê weke ku em hinekê bi hiş in wê, di wê rengê de wê bibê. Lê di roja me de wê ew jî wê weke bi aliyekê din re wê bi heywanên din re wê were dîtî ku ew di mejiyê xwe de wê xwediyê girtinekê bin û wê, çendî ku wê ne bi hişmendî jî bê lê wê weke ku wê ji hinek aliyên ve wê bibê xwediyê rêwîtyek zêhnî. Di wê temenê de wê, di nava heywanan de wê rewşa têkilidanîne û hwd wê dikare wê di rengê de wê bi wê re wê, ji aliyelê ve wê li wê bihizirê.

Weke ku çawa ku em bi têtînek episodîkî em birhanînen xwe weke bi têtîhek keseyetî wê şîrove dikin û wê dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê karibê ya heywanan wê werênê ser ziman? Yan jî pirsê wê di wê nûqteyê de wê dikare wê bikê ya ku wê bîrhanênê wê dikê weke rewşek me ya teybet û li ser wê re têtînek bi aidîyetî wê li ser wê re wê bi me re wê diafirênê wê hişmendîya di derbarê de a me bê? Di wê temenê de wê dema ku em ji wê aliyê ve dihizirin wê ya ku wê, di wê temenê de wê têtînek aidîyetî wê diafirênê wê hinekê jî wê rewşek weke ya bi hiş bê. Wê di wê temenê de wê bi hiş ketina farq û şîyarîya wê de wê, di rengê de wê weke aliyek wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê weke ku mirov bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê demê wê di wê nûqteyê de wê pîrsek din jî wê xwe di wê temenê de wê di rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi fektora hiş re bê. Em wusa di awayekê de wê tefkir bikin ku me fektora hiş wê ji holê rakir. Wê demê wê di rewşekê de wê di derbarê bîrhanînen me de wê, di rengê de wê hiş wê nebê. Wê demê wê ew bîrhanînen me wê karibê dîsa wê pîrsek wê li ser wê re wê bikê û ji wê re bersivê bide ku em di wê de bîrhanîna ser ziman û bahsa aidîyetê wê bi wê re wê bikin. Di awayekê de wê, dema ku em li mijare têtîna hiş binerin wê weke ku em bi têtîna zerdeşt re wê dibînin ew hiş wê, di temenê têtîna aidîyetê û berpîrsîyarîyê de wê dibîne. Wê dema ku wê li gorî wî ew hiş nebê wê demê mirov wê weke ku wê nikaribê bahsa wan herdû gotinan bikê û wan di awayekê de bikaribê. Wê di wê rengê de wê

weke aliyekê wê yê giring ê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê nûqteyê jî wê dikarê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare hişkirinê wê di wê temenê de wê weke bi rewşek teybet re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ev rewş wê di wê rewşê de wê rewşek din a zêde komplika jî wê karibê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Minaq ku em bi mijare hiş re wê fahmbikin wê demê wê dervî hiş wê di wê rengê de wê, çawa wê nebûna wê karibê di renekê de wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê, nebûna aidiyeta wê bi wê re wê kifşbikê? Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê ji aliyê wê yê din ve wê di awayekê de wê bi wê re wê karibê wê bipirs bikê bê.

An jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku em dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin. Em çendî ku em bi hiş jî bin em dikarin bahsa kifşkirinekê û şîyarîyekê bi xwe re bi hiş li wê rêwîtiya me ya bi demê re ku em dikin bikin? Ev jî wê weke aliyekê wê yê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê wê yê din de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê û renekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê di renekê de wê di nava jiyane heywanan de wê di renekê de wê dema ku em li wê di hizirin wê ji wê aliyê ve wê di renekê de wê di mejî de û ankû wê di xêvê de wê rewşa ku ew wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê wê, karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Hizirkirin wê hertimî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Mijare bi hişbûna heywanan wê di renekê de wê weke mijarek ku wê hinekê wê bi nîqaş jî wê di renekê de wê xwe di wê temenê û çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya potansiyal û rewşa xwe ya jiyani de wê xwe di awayekê de wê bi rewşên parastinê bê û an rewşên weke yê din bin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwediyê rewşek ku mirov wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Ku em tenê li ser rewşa beşa meji a hipocampus re wê li wê bihizirin wê di wê rengê de wê, rewşên zanîna wê ya ku ew dibin wê tenê wê di rewşek xêvî a episodikî de wê bi tenê wê nikaribê wê di renekê de wê fahmbikê. Wê di wê de wê weke ku wê bi rewşek semanatikî û ankû

wateyî jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa rewşên weke bi derfet ên zankirinên di derbarê pêşarojê de ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê ku wê, weke li ser wê hewldana kifşkirina di dema pêş de wê, hinekê jî wê bi tevliheviya xêva episodikî û ya semantikî û ankû wateyî ku wê bi hev re û a di nava hev de wê wê çerçoveyê wê biafirênin bin.

Zaninên di hipocampusê de wê ji aliyekê ve wê bo fahmkirinên me yên zimanî jî wê bi giringiyek mazin wê karibin xwe di dîmenekê de bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di çerçoveya têtîngên weke jibîrkirin û ankû bîrkirinê de wê çerçoveya wê ya giring wê bi wê re wê xwe bi rewşek xêvî re wê bi wê re wê di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare rewşên weke yên bi xêvî a hipocampusê û xêva episodikî ku wê bidina berhev de wê di rewşên weke xirabûnên mejî de wê, bi wan re wê encamên cihê jî wê bi xwe re wê, di renekê de wê karibin bidina dîyarkirin. Minaq xirabûnên bi hipocampusê de wê dîsa piştî wê mirov wê karibê hinek jêhatiyên xwe yên fîzîkî û hwd wê biparêzê. Lê di rewşên weke yên windahiyên bi episodikî de wê, bi zêhnî wê di wê temenê de wê çerçoveya windakirinê wê di renekê de wê bi tememî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê rewşên weke axiftinê, ragihandinê, tevgerên wek ebi muskulatûran û hwd wê hinekê jî wê bi wan rewşên xêvî ve wê girêdayî bê û wê dema ku ew ji wan ragihandin nebê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê windabûn wê bibê û ankû wê bi wîndabûna funksiyonê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Rewşa wê ragihandinê wê dikarê di rewşek dayimî de wê di awayekê de wê fahmbikê. Qûtbûna wê, dikarê bi şîbênê qûtbûna bi çûna xwûnê a ser dil ku wê çawa wê encamên weke sekinandinê wê bi xwe re wê werênê wi di renekê weke wê de wê di çerçoveyekê de wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê weke ku wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Ev wê bi xwe re wê dide dîyarkirin ku wê hipocampus wê herê hindik wê sê funksiyonên wê yên giring wê hebin. Yek wê pêşî wê bi şîyariyê ve wê girêdayî bê û ew wê rewşên fîzîkî û bedenî ên weke lefleksê û hwd wê karibê têkilidarî wan wê şîyarîyan wê bide çêkirin û wê karibê bi wan bedenê bikê rewşa xwe parastinê û ankû ji wê derxê. Aliyê din ê duyem jî wê di dewama wê de wê bi rewşa hevgiretînek tamî a bi zimanî û hwd ku

wê bi wê re wê çawa wê di mejî de wê bibê û wê di ahenge zimanî de wê temenê wê çêbikê. Bi aliyê din ê sêyem re ê weke ku wê ku wê çawa wê pêşektinê û pêşxistinê wê bide çêkirin re wê bingihê wê aliyê duyem jî wê ji gelek aliyan ve wê di parastina wê de wê di wê de wê weke ku wê weyn bileyizê.

Weki din jî wê di beşa mejî a hipocampus de wê dema ku wê, xirabûn wê bibê wê bandûra wê ji temen ve wê li fêrbûnê wê bibê û wê pêvajoyên wê di rengekê de wê weke ku wê zorbikê. Ankû wê pirr zêde wê, dikarê bibêjê ku wê li gorî rewşa wê, pêvajoyên fêrbûnê wê reng bistênin. Bi lezbûn û an ne bi lezbûn jî wê bi wê ve wê di rengekê de wê ser fêrbûnê re wê bi wê ve girêdayî wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku em li pêşketinên bi xêvê re wê were nerîn wê çawa wê, pêvajoyeka ku ew xwediyê wê bê wê bi wê re wê were dîtî û kifşkirin.

Weki din wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyîn fêrbûnê ên di xêvê de ku wê çawa wê qaydkirinê wê bikin wê bi rêya pergale weke ya siniran û hwd wê çawa wê qaydkirinê wê bikê wê bi wê re wê werê dîtî. Wê, di wê temenê de wê bi gotinê û awayên wê yên weke bi dengê, qarakterê weke bi tîpê û hwd re wê, di rengekê de wê li ser rewşên wê yên weke bi kombinasyonên wê re wê di rengekê de wê ev wê bi wê re wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bibê.

Di aslê xwe de wê pêvajoyên fêrbûnên zimanî wê hinek aliyan ve jî wê karibin ji me re weke bibina temen ku em çawa wê, pêvajoyên fêrbûnê ên bi mejî re wê dikarin wê fahmbikin. Pêvajoyên fonolojikî wê ji aliyekê ve wê dema ku em li wan dinerin wê dibînin ku wê çawa wê, bi pêvajokirin wê di wê temenê de wê di xêvê de wê bi girtinên ku ew dibin re wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê di roja me de wê, bi pêşketina ziman û ankû wê bo pêşketinek zimanî wê mijarên weke yên zoriyên bi xwandinê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyên ku wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê pêvajoyên wê zoriyê ên bi xwandinê wê di rengekê de wê ji sê aliyan ve wê were dîtî ku wê bibin. Yek wê bi têkiliya deng û wateyê ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê ne dîyarî û hwd wê, weke aliyekê wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin bin. Aliyê din wê weke ne dîyarîya bi deng re bê ku wê di mejî de wê karibê bibê sedema biriqînên din û ankû wê di wê temenê de wê, têkiliyê bi wê kombinasyonê bi fahmkirina wê re ku wê pêwîst bê ku ew were kirin ku ew nikaribê wê dênê bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi rewşên weke

yên fomenî ên serwerîya deng re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were salixkirin.

Lê wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê serwerîya li dengê wê, çawa ku wê di xwe de wê hişmendiyek têkili danênê wê bi hawênê û ew têkilidanîn wê dema ku ew kêmbê wê bi wê re wê weke aliyekê ku ew wê rû bide wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, demaku wê, mijare deng wê di wê temenê de wê li ser girêdanê re wê werênê ser ziman wê ji du aliyan ve wê bi encamên wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq ku em di çerçoveya zaroyek ku ew di xwandina xwe de di dikeve zoriyê de wê bi wê re wê fahmbikê wê mikarên weke ketina zorê a dîtina gotinê de bê û an jî di rewşên weke fahmkirina gotinê û ankû bi gotinê bê wê di renekê de ku wê xwe bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di renekê de wê bi wê re wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê mijare fahmkirinên weke di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, wêneyek wê zaro wê bibînê wê, di derkkirina ji wê û ankû bi fahmkirina wê de wê, li ser rewşên bîrkinê û hwd re wê, di renekê de wê di awayekê de wê di hinek rewşna de wê karibê bikeve zorê. Lê di wê demê de wê, xêw wê bi zaro re wê hertimî wê xwediyê rewşek zindî û aktiv ku ew bixwezê xwe werênê ser ziman bê.

Weki din wê di wê temenê de wê, di mijare dengê û hewldana derxistina li pêş a li bîrê a têtînekê, gotînekê, wateyekê, û ankû tiştêkê piçûk û ankû mazin wê hinekê wê bi wê diyarî û an nedîyariya bi têtîna dengê û bi wê bûna xwediyê fahmkirinek fonolojikî a zelal ve wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê nûqtayê de wê ev nûqte wê, hinekê jî wê weke nûqteyna azmûnkirinê û di wê de wê ên têtîhiştinê wê bi têtînek fonolojikî wê di temenê wê rewşê de wê karibin xwe bidina dîyarkirin. Di rewşên zoriyên xwandinê de wê weke ku wê were dîtîn wê hinek kompleksên ku wê karibin werina fahmkirin wê bibin.

Minaq mijare rewşên weke di wê zoriyê de wê ya ku wê were jîyan wê di serî de wê, mijarên weke jibîrkinê û ankû nekariyan wê bi awayekê weke kekeme û an afasî wê ji dev derxê wê di renekê de wê weke aliyên ku wê karibin xwe bidina dîyarkirin. Ew wê weke pîrsgirêkna wê hem ji aliyekê ve wê rewşa bedenê a musklatûrên ku ew wê temenê wê diafirênin weke ji qirikê û hewirdorê weke bi aliyên wê yên din ve wê girêdayî bê. Aliyên din jî wê bi xêvî ku mirov wê werênê ser ziman wê

rewşên weke bi mijarên weke ne dîyariyê ên bi hey û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Lê di mijare heyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê carna wê mijare heyê wê, bi hinek sedemên ji hundurîn jî wê bi wê re wê karibê bibê. Minaq wê, di xêvê de wê, hinek rewşên bi makanismayî ku wê heyxirabûnê weke ku ew diafirênin wê karibin bibin. Di wê nûqteyê de wê ber wê yekê wê, zaro û an kesekê din ê mazin wê nikaribê wê li wê serwer bibê. Lê di ahenge makanismaya axiftinê a biolojikî de jî wê, têkiliyên wê ku ew diafirin wê bikin ku ew wê, rewşê derbas bikin.

Di wê temenê de wê pirsgirêkên ku ew derdikevin li holê jî wê karibê di rengê de wê bi têgîna weke ya 'bi sehêta motorikî a hêstî/hişî a bi zehmetiyê axiftinê (sensorimotor control, speech-pragmatic difficulties) wê bibê. Ev wê di pêvajoyek bi fahmkirina piragmatikî de wê bi reşwên weke heyê û hwd re jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê pêvajoyê de wê weke ku wê mirov wê karibê derkên wê rast bibîrbikê, bikê darêjkekê. Lêbelê nikaribê bi awayekê koordinakirinê bi musklatûrên rast wê ku ew karibê bi wê re rast biafirê û wê werênê ser ziman.

Di wê pêvajoya fahmkirinê de wê du ali wê weke ku wê hev wê bi temen bikin. Yek wê bi mijare xûyê ve girêdayî bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê bi çerçoveya genetîkî û an pêvajoya biolojikî a ku ew temenê axiftinê diafirêninê û wê çerçoveya wê ya bi sazûmana wê ya ragihandinê a mejî û têkiliya wê ya bi xêvê ve girêdayî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê weke hinek nûqteyên ku em dikarin wan bi kirpênin wê hebin. Minaq wê di wê nûqteyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya fahmkirinê wê di wê temenê de wê xwediyê rengê fahmkirinê a bi hundurê me ve wê di rengê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di mijare zanina tîpê de wê dema ku em bi wê re wê hinekê wê li wê bihizirin wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê temenî wê bandûra wê di bîrkirinê û an hanîna bîrê de wê karibê weyn bileyizê. Di wê temenê de wê ji du aliyan ve wê dikarê bi wê vê nûqteyê ve girêdayî wê fahmbikê. Yek wê bi rewşa kodkîrinê li ser wê re ên di xêvê de bê. Ya din jî wê di rewşa dengê tîpê û fahmkirinê û lê serwerî û têgihiştinê û bi hişbûna wê bê. Di wê temenê de wê ev herdû ali wê di pêvajoyek axiftinê de wê levbikin û wê, bi hev re wê kombinyona ku ew wê bidina çêkirinê wê ji aliyekê ve wê temenê û bingihê axiftinê wê di rengê de wê weke ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirinê û çêkirinê.

Wekî din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê têngîna dengê wê di wê nûqteyê de wê wê, bi rewşa kodkirinê û ya salixkirinê bi dengê tîpê wê karibê di rewşên lawaz û nelawaz de weyneke weke di reneke hey ji hev birinê ku ew bi mirov re bide çêkirin jî ew biafirênê. Di wê temenê de wê di çerçoveya zanîna fonolojikî de wê dikarê wê li ser wê re wê bibêjê ku wê deng wê di wê temenê de wê, ji ya ku em wê tefkir dikin di rewşekê de wê zêdetirî wê rewşan wê karibê bi xwe re ew di reng û awayekê de weke ku ew karibê wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di reneke de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê bibêjê ku wê mijare xêvê wê, di wê nûqteyê de wê, yekser wê ji xwe wê bi kodkirinê dengê û ankû bi xêva dengê û an ya fonolojikî ve wê girêdayî wê rewşên ku ew di wê temenê de wê bide dîyarkirin wê ji temen ve wê di wan nûqteyên ku me hanîna ser ziman de wê bina xwediyê rewşek bandûrî ku mirov wê karibê wê di reneke de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, têkiliya baş a bi zanîna tîpê re wê aliyên din ên ku wê weke ji mirov re wê weke temenê baştirkirinê wê bi xwe re wê biafirênin jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reneke de wê weke ku wê karibin bidina dîyarkirin.

Di awayekê de wê, mijare tîpê û zanîna wê zêde giring wê di wê nûqteyê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Wê ji aliyekê ve ku wê reneke salixkirina bi dengê ku wê ali û mêylên me yê fahmkirinê jî wê ji aliyê ve wê bi xêvê wê û temenbûna wê re wê biafirênê. Yanî wê hinek aliyên cihê wê bi wê re wê weke bi kodbûyî wê di levkirinekê de wê karibê werênê li bîrê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê rewşên fonolojikî wê ber vê yekê wê ji aliyekê ve wê bingihê wan wê li ser temenekê fêrbûnê wê xwe di şêwa û reneke de wê bide dîyarkirin.

Têkiliya têngîna fonemi bi mekanismaya axiftinê re

Di awayekê de wê dema ku em bahsa mijarên têkiliya hizirkirinê bi rewşên fahmkirinê re wê bikin wê di wê de wê weke temenekê rêzimanî ê hizrî wê xwe bide dîyarkirin. Di wê de wê dema ku em wê, çerçoveya fonemi a dengê li wê dihizirin wê di dewama wê de wê çawa wê, di reneke de wê bi têkiliyek bi hev re wê bi hizirkirinê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê.

Di awayekê de wê di çerçoveya pêvajoyên fahmkirinê de wê were dîtin ku wê gelek lêkolîn wê dema ku wê werina kirin wê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê.

Di çerçoveya pêvajoyên hizirkirinê de w, ji temen ve wê, mijare dengên ku ew bi tîpê û salixkirina li ser wan re wê di rengekê de wê çawa wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, di mijare dengê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê li wê bihizirê wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê ku wê mijare têgîna fonolojiyê wê bi hişmendiya tîpê wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Li vir wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser bandûra zanina tîpê di fahmkirinê, pêşketinê û hwd de ku wê bibê wê, çawa wê bandûrê wê bikê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, di wê nûqteyê de wê, di mijarên fahmkirinê de wê ji aliyê pêşî ve ê weke bi serwerîya li wê re wê bi salixkirinê û pêşketina heyê re wê, di wê de wê pêşkeve. Wekî din wê di wê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê dema ku wê zaroyek wê mijare dengê wê, bi wê re wê holde li dest wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê, bi pêvajoyên wê fahmkirinê û ji hev cihê kirinê re wê, di rengekê de wê, bibê xwediyê hişmendiyekê ku wê hinbi hin wê li wê bi kodkirina zaninê û hwd re wê pêşketina xwe bi aqil re wê bide çêkirin.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê di dîmenê dengê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê, mijare salixkirinê bi serwerîya wê re wê hinbi hin wê bi kodkirinên ku wê bi pêşveçûnên weke bi jîyanê re ku wê bibê wê êdî wê têkiliyek bi fahmkirinê wê bi wê re wê pêşkeve. Dengê fonemi wê di rengekê de wê di xwe de wê kierdeyek ku ew di wê temenê de wê weke ku wê di wê de wê barbikê wê di wê çerçoveyê de wê zaro bi wê re wê

fahmbikê. Di mijare xwandinên weke ku wê bi dengê û girêdanên bi zêhnî wê di rengekê de wê aliyekê serwerîyê xêvî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di çerçoveya wê dengê de wê, têkiliyek bi hev re a bi awayên din ên xêvî û hwd re weke ya semantikî re wê bibê. Wê dema ku em dengê bikin û em dizanibin ku ew çi bi wê dihê ser ziman wê bi wê ve girêdayî bê. Di wê rengê de wê xêva fahmkirinê wê bi wê ji me re wê vekirî bê ku em wê fahmbikin. Minaq em zimanekê ku em nizanibim ku em çendî dengên tîpên wê bizanibin û karibin wan derxin di rastiya wan de jî wê ber ku ew têkiliya fahmkirinê a xêva fahmkirinê wê bi wê re wê nebê wê newê zanin ku ew wê çi qastbikê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê di wê nûqteyê de wê bi tîgîna fononî û ankû fonolojikî re wê pêvajoyek pirrali a xêvî wê, di wê temenê de wê bi mekanîsmayên mejî û tîkiliyên wan bi hev re wê di rengekê de wê biafirê. Minaq em dema ku em bi fonolojikî wê li rewşa deng derxistinê wê bikin wê pêvajoyên alimandinê wê bi wê derxistina deng re wê dervî ya fêrbûnê û fahmkirinê wê xwe bidina dîyarkirin. Ev wê di rewşek bedenî û fizîkî de wê li ser rewşên weke muskulatûran re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê di rengekê de wê mijare salixkirinê a fahmkirina fizîkî wê di wê alimandinê re wê derkeve li pêş. Wê çawa dema ku wê dengê wê derkeve wê tîlên qirikê wê bi hejhejina wan wê dengê wê derxin û ankû wê muskulatûrên qirikî û beşên din ên laş weke yên rû û hewirdora wê û hwd wê çawa wê adilandinekê bi rewşên weke jidandinê bê, nermbûnê bê, awayê ahenge nava wê û hwd re wê, di rengekê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, li gorî wê, rewşa zimanî a fonolojikî wê rewşa fizîkî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê xwe biadilênê.

Di awayekê de wê çendî ku wê tîgînên weke fonolojiyê, morfolojikê, sintaksê û hwd wê di zimanan de wê weke bi hinek rêgezên giştî û gerdûnî wê hebin û di hemû zimanan wê bi awayê xwe wê hebin jî lê wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê hinek adilandina wê rewşa fizîkî li gorî dengê wê bi wê re wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê her ziman wê cihêbûnên wan ên piçûk ku wê di çerçoveya wê de wê bi wê re wê bi wê rengê wê hebê wê, di rewşên deng derxistinê de wê bi xosletên xwe yên cihê wê bi wê rengê wê karibin di awayekê de weke ku ew bidina dîyarkirin.

Ev rewşên alimandinê wê di rengekê de wê weke rewşên fêrbûnê ên fizîkî ê li gorî wê deng derxistinê jî bin. Di wê temenê de wê di nava rewşa fizîkî û ya dengî de wê ahenge wê, di wê temenê de wê hem

adilandinekê û hem jî naskirinekê bi deng wê di wê çerçoveyê de wê bi hev re wê, bi deng re wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê re wê deng wê, rewşa xwe ya bi fahmkirina xwe re wê bide dîyarkirin.

Ji zimanekê wê hinek dengên ku ew hebin û di zimanekê din de bi kesên ku ew bi wê diaxifin ku ew nikaribin derxin wê, di wê temenê de wê aliyekê wê yê bi wê rengê ê fîzîkî wê bi wê re wê bi rewşa alimandina fîzîkî wê bi wê re wê hebê. Wekî din wê di wê rengê de wê alimandin wê li gorî wê bi tamî ku wê çawa wê deng wê were derxistin ku ew deng bi wê were derxistin. Fêrbûn jî wê di wê temenê de wê weke rewşek bi fahm ku wê li ser wê re wê bi hiş wê çawa wê bi serwerîyekê ku wê karibê wê di renekê de wê weke bi naskirinê bê û ankû wê di çi rewşê û hwd de wê biakrbênê ku ew di wê de hilbijartinê û an bijartinê bi wê bikê di deng de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava bijaertinên bi dengî û rewşên weke yên ku ew bi wê werina fahmkirin de wê aliyekê wê yê teybet wê hebê ku mirov wê fahmbikê bê. Ev wê weke aliyekê wê bi rewşek hiş a teybet bê. Minaq wê dema ku ew hiş winda bikê di encama zirarek di mejî de bû wê, hingê wê ew deng wê weke bo çi wê were derhanin û ankû derxistin wê weke ku wê hişê wê êdî wê winda bibê.

Di wê rewşê de wê mijare naskirinê ji wê aliyê ve bi hiş û rewşa wê re wê xwediyê temenekê xêvî ku wê di rewşa birhanînên me de bê û ankû derxistina li pêş û hwd de bê ku wê weynekê wê bileyizê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Fonoloji wê ji wê aliyê ve wê hinekê jî wê hişmendîya wan aliyan jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bihawênê û wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke rewşên ku em dikarin wê di renekê de w bi wê re wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di reng û awayekê de wê werênina ser ziman bê.

Aliyê din ê bi têtîna dengê weke bi zimanî û mijarên xwaandinê û hwd re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi hinek xosletên wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di pêvajoya salixkirina deng bi qarakterî û dengî bi hev re wê, di wê temenê de wê çawa wê weke bi hinek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev ali wê di destpêkê de wê di dîmenekê de wê weke dîmenekê ku wê xêv wê çawa wê di xwe de wê ya ku ew wê weke pêwîst bi zanin û berhevkinên wê re ku wê bikê wê

di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê ev rewş wê, di mejî de wê, bi pêvajoyek pêşveçûnê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di têtîna fonolojikî de metariale fonemi a deng û ya ideayî

Di gelek awayên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi têtîna fonolojikî û mijare dengê ve girêdayî ku em dikarin li wê bihizirin wê ji aliyên cihê ve wê, di rengekê de wê têtînekê û fahmkirinekê wê bidina me. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hişmendiya fonoloji a dengî de wê, di rengekê de wê bi hinek pêvajoyên alimandinê û di wê de wê weke ku em di beşa mijarê a li ser vê de wê hanî ser ziman ku wê bi têtîha fêrbûnê a bi fahmkirinê ji wê re wê pêşkeve. Lê pêvajoya fahmkirinê a ji wê wê bikeve çerçoveya hizirkirinê de û ev dikarê weke aliyekê din ê di çerçoveya mijarê de ku ew bê hildan li dest bê.

Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku em dikarin wê fahmbikin wê mijare hişmendiya wê di wê nûqtayê de wê, di dîmenê pêşî de wê bi têtîna dengê a fonemi wê xwe bide dîyarkirin û ev ali wê weke aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirinê ku wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi pêvajoyên fêrbûnê ên weke bi alimandina derxistina heman dengê ku wê bi fîzîkî, derûnî û hwd re wê xwe li wê bihoyê û wê pêşbixê wê bi wê re wê pêvajoyek ku wê di wê temenê de wê weke rengekê bi hizirkirinê a xêvî jî wê xwe bide dîyarkirin. Xêv wê mijare dengê wê dema ku wê bi serwerîyek weke bi fahmkirinê wê hilda li dest wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, piştî wê, êdî wê dîmenên dîtînê wê li wê bidest kodkirinê wê bikê. Ew dîmenên bi kodkirinê wê piştî wê re wê pêvajoyek hizirkirinê ku wê di dewama wê de wê were wê, weke hinek ideayên ku em dikarin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê mijare têtîna dengê wê salixkirina wê ku wê bi heman dengê jî bê wê ji aliyê heman kesî ve bê û ankû kesên cihê ve wê bi azmûnkirinên cihê wê were bi dîtîn û wênekirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku em bi wê re wê karibin wê li wê bihizirin bin. Aliyê din wê di rengekê de wê di rewşa dûbarekirinê û ankû weke pirezekirinê bi

rewşa fêrbûnê re wê, di rengekê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, fahmbikê. Di awayekê de wê pîretizekirinên li ser deng re wê di rengekê de wê, di awayekê de wê karibin di awayekê weke bi dîmenên cihê ên weke li ser hev weke rûpelên pirtûkekê ku ew li ser hev dihên danîn û li hev wê werina zêdekirin wê rewşek wê bi wê re wê bibê. Dubarekirin wê, ji aliyekê ve wê bi demê re wê karibê bi têgînek fêrbûnê rewşa dengê bide alimandin û fêrkirin. Lê ew dúbarekirinên weke bi pîretizekirinê wê hin bi hin wê di demên cihê de ku wê bibin wê bi xwe re wê bi wê demê û rewşa wê demê û obje û rewşên weke yên ku ew bi wê re dibin re wê kodkirinên cihê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide kirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê di heman dengê de li deh deveran wê, minaq wê dúbare û pîretizekirina wê were kirin wê bi wê re wê, ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê ne weke pêvajoyek dúbarekê jî wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Qaydkirinên bi xêvî wê di rengekê de wê di rewşên cihê de wê bi wê re wê dema ku ew hat bîrê wê bi wê re wê wan rewşên cihê ên ku ew bi wê re dibin jî wê di rengekê de wê karibê wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê ev wê hişmendiyek serwer a ku ew bi wê re wê li wê rewşê û hewirdora wê û ankû wê kes bi wê li dora xwe wê bi dîtîni û hwd wê serwer bê. Di awayekê de wê dema ku mirov testekê bi wê rengê wê bikê. Di roja yekem de wê kesek wê bikê ku ew dengêkê fêrbibê û wê li devera ku ew wê fêrdibê deervî wê dengêkê din wê bibîrbikê. Piştî wê di roja duyem de wê bi heman rengê ku ew wê fêrbûnê didomenê wê ji devereke din a li dora wê lê ne li heman devereke dengêkê din ew deng dikê. Di roja sêyem de wê li devereke din wê, dengêkê wê bikê bi wê rengê ji devereke din dervî wê bikê. Heta roja nehan wê di wê rengê de wê bi wê re wê ew wê bikê. Lê di roja nehan de wê dema ku ew dengêkê weke dervî wê dengê di rengê de ne hat wê weke ku wê meji û ankû xêv wê bi şîyarîya xwe wê bikê ku ew wê fahmbikê ku ew dengê ku ew weke berê dikir û piştî wê di wê demê de wê çima nekir. Wê di wê rengê de wê, ev rewş wê weke rewşek şîyariyê wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin.

Deng wê, di awayekê de wê, dema ku wê zaro wê minaq wê fêr dibê wê bikê ku ew wê bigihênê li dîmenekê. Heman rengê wê bikê ku ew dîmenekê wê bikê wê çawa wê dengêkê wê hebê wê fêr bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, karibê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Di rewşek din de jî wê dema ku wê, minaq wê, dengên ku ew fêrbûna wê, di awayekê de piştî wê, ku ew peyvek bihîst wê bi kijan dengê wê were gotin wê kifşbikê. An jî wê gotin wê bi çi dengê ew hat

kirin. Di wê nûqtayê de wê xêva zaroyê wê di wê nûqtayê de wê li dengên hundurê xwe wê bihizirê ku ew wê çî deng bê. Di nava deng û dîtînê de wê têkiliya ku wê di xêvî de wê çêkir wê dema ku wê, deng hat ser ziman wê li gorî wê bide nîşandin. Minaq wê, dengên ku ew dikê wê, di xêvê de wê weke wê xaydbikin û wê hinek referansên ku ew bi wan wê dengê wê cihê nasdikê wê di mejî de wê biafirênê. Wê li ser wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku ew li wê bihizirê bê.

Zaro wê li ser wê re wê, di lokalizesyona dengê de jî wê ev rewş wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê nûqtayê de wê di nava têgînê û dengê de wê ahenge ku ew dibê xwediyê wê ji wê re wê, bibê temenê wê ku ew bi wê re wê nasbikê. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê, dema ku ew wê bê gotin ku wê dema ku wê dengekê wê dengbikê û wê beremberê wê kirpendinekê li wêneyekê ku ew wê dengê wê bi wê re wê bîrê ser ziman wê bikê wê di wê temenê de wê, dema ku ew deng kir wê ew di mejî de wê, şîyariya xêvî wê bide çêkirin.

Di wê nûqtayê de wê, deng wê, di rengekê de wê, di wê rewşê de wê bi hinek kodan wê di mejî de û ankû di xêvê de bibê û wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê rewşek ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê, deng û peyv wê weke aliyekê din ku ew di dewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê. Minaq wê di wê çerçoveya wê nasînê de wê dema ku ew dengê wê peyvê ku wê ji çend dengên tîpî wê pêkwerê wê demê wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê, kirpendînê wê pêşî wê di mejî de wê bikê û wê li ser wê re wê ji hev cihê wê bikê û wê di dewama wê de wê karibê ji hev cihê û li dûv hev wan werênê ser ziman.

Lê di wê nûqtayê de wê dema ku wê mijar wê were ser peyvê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman wê rewş wê hinek aliyên wê yên din jî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê karibê xêva jiberkirinê û ankû xêva wêneyê bi hev re wê di wê rewşê de ew bikeve dewrê û dervî dengê ku ew bi wê nasbikê wê bi wê dîtina wê re ew karibê wê di rengekê de wê nasbikê. Di wê wêneyê de wê dengê ku wê xêv wê xwediyê wê bê û wê di wê dengê ew wêneyê wê ku ew bi wê rengê li wê gihîştîya wê rewşên ku wê weke li hev wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê şîyar bibin.

Ev pêvajoyê wê pêvajoyek din wê karibê di dewama wê de ew bi xwe re ew werênê. Dîtîn wê di rengeke wê di salixkirina xwe ya xêvî de wê bi bîrkirina wê re wê dîmenekê bi fahmkirinê ê dîtbar wê karibê biafirênê.

Wê dikarê wê weke fahma wêneyî wê di renekê de wê bi navbikin. Di wê nûqteyê de wê fahma wêneyî wê di şêwayekê de wê mijare dengê wê, di wê temenê de wê bi hinek kombinasyonên din re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di renekê de wê fahmbikê û wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di şêwayekê de wê fahmbikin bê. Wê ew dîmenê bi dîtîne ku ew di xêva dîtîne de wê bi wê re wê bibê wê, di xwe de wê hin bi hin wê dîmenê hiş wê ji wê dîtîne ku wê biafirênê wê bi wê re wê rewşek weke ya bi ber pêşketina têgîna ideayî û hwd ve wê biafirênê û di wê nûqteyê de wê idea wê weke nûqûtîna pêşî a weke di hiş de ku wê bibê û wê di encama wê nûqûtîne de wê, hin bi hin wê hiş wê êdî bi fêrsa hizirkirinê re wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin. Hiş heta ku ew digihijê wê pêvajoyê wê di aslê xwe de wê di xwe de wê hinek pêvajoyên ku em dikarin wan di hin awayna de fahmbikin wê bi xwe re wê derbas bikê. Minaq wê rewşên weke yên bi mijare salixkirinê, bi wêneyî û dengî û têkiliya nava wan jî wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê wê salixbikê. Xêva têkiliyê wê di wê nûqteyê de û di wê nûqûtîne de wê weke ku wê were dîtîne wê bi wê kombinasyonê ku ew dide çêkirin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê mijare têkiliya nava dengan bê, nava gotinan û hwd bê wê ji aliyekê ve wê bi dîmenê fahmkirina xêva semantikî û ya têkiliyê ve wê weke ku wê di têkiliyê de bê. Lê li vir wê giring ku mirov di dewama wê de wê hinekê li ser xêva xabatê a fonolojikî wê bisekinê. Ev ali wê weke di ziman û fahmkiirênê wê yên bi fonemi bê û ankû wê ji aliyên din ve jî wê bi mijarên weke yên hiş ve girêdayî wê di renekê de wê, were dîtîne ku wê li wê were lê hizirkirin. Di literatura zanina xêvî û ya felsefeyî û heta ya derûnî û hwd de jî wê weke gotinek afrîner û an hilberîner wê di wê nûqteyê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têgîna xêvî a fonemi de wê, weke bi çerçoveyek modelî a pîr hevgerîninê wê û an ji pîr yekgerîninê wê di renekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ku em bi rêzê bahsa wan bikin wê dîtîne û bihîstin, navendîtîne û di dewama wê de têgîna xêva episodîkî û hwd wê karibê wê di wê çerçoveya wê de wê li wê bihizirê bê. Aliyên weke bi têkiliya xêva xabatî û hilberîninê wê yên weke bi peyv, hevok û hwd re wê, di renekê de wê, ji aliyekê ve wê, azmûnên xêvî wê weke ku wê were dîtîne ji wan wê sûdbigirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê ew temenê wê yê ku ew di

rengê de wê weke weke dewr digirê di dema bûyina xwe de wê bi wê re wê, bigihijê bingihêkê ku ew diafirênê.

BI teybetî wê di demêmn pêşketinê ên destpêkê de wê, ji wê aliyê ve wê, weke ku wê bi zêdeyî wê ji rewşên amprikî wê sûdbigirê wê di rengê de wê zêdetirî wê bi pêşketina xwe re wê weke di dîmenekê wê weke yê fezeyê ku ew çawa wê di xwe de wê bi berfireh bibê û bi wê firehbûnê re wê, afirandin û an hûrgilên wê yên nû wê biafirin wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Ev pêvajo wê di rengê de wê di pêşketina destpêkê de wê bide nîşandin ku wê ji ya ku ew derve digirê wê ji wê zêdetirî wê rewşên berê ên ku ew weke hena wê çawa wê wan wê bigihênê rewşek ku ew bi wê re dibê û wê ji wê bi pêşketina wê re wê xwe bide dîyarkirin re wê zêdetirî wê di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de wê rengê pêşketinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di dema ku me li ser vê nûqteyê hizirkir gelek nivîs û lêkolîn û testên ku wê li ser wê nûqteyê ku wê werina kirin ku me di berçav de ew derbaskirin wê di wan de wê were dîtin ku wê, bi ahengekê wê di rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di reng û awa û şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Zarok minaq wê di wê dema xwe de ya pêşî de wê zêdetirî wê hinek rewşên weke di rengên kifşkirinê wê di wê temenê de wê bi pêvajoyên xwe yên pêşketinê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di rewşa afirandina hevokan de wê ev pêvajo wê zêdetirî wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Rewşa komplika a hevokê ku wê di rengê de wê zêdeyî wê di rewş û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bi tîkiliyên wê yên ideayî û fonemi û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Weki din wê di mijare lêkolînên li ser rewşa hevoksaziya zaroyên dibistanê de ku wê were kirin wê, di wê temenê de wê, hinek fêrsên fahmkirinê wê bi me re wê bide çêkirin. Di awayekê de wê, mijare azmûnê, rewşên weke yên xuyan û hwd wê, bi ya aliyên hundurîn re wê, tîkiliya ku ew dibênin wê di ahengekê de wê weke çawa hev bi hev

hanîna li dîyarkirin û bide dîyarkirin wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare xwandinê, dahûrkirinê, encamên weke bi wateyê lê ghiştinê de wê, di wê temenê de wê, weke aliyêna afirîner wê xwe di wê nûqteyê de wê bidina dîyarkirin. Di temenekê fonemi de wê dema ku wê were dahûrkirin de wê aliyên teybet û rasyonali wê di rengê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê hin aliyêna ve wê derkevina li pêş.

Ev têngîna rasyonali wê xwe di rengê de wê bi berhevkirin û dana hev a çerçoveyek fahmkirinê de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê, di mijare xwandinê de wê, aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê dikarê wê di rengê de wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê, di rengê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengê de wê, werênê ser ziman ku wê minaq wê xwandin wê di xwe de wê çerçoveyek pergali a pirrali ku ew bi wê re wê, bibê wê, karibê wê fahmbikê. Di nava wê de wê, serwerîya li hişmendîya fonolojikî, ya xêva wateyê, têkilidaninê a bihevve /bihevve, û rewşên din ên weke ku wê jî wê çerçoveyê ghiştina fêrsên fahmkirinê û hwd wê, weke aliyên xêvî ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Şiyariyên fîzyolojikî wê di wê nûqteyê de wê, di aslê xwe de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê jî ya ku em kifşdikê wê zêdetirî wê di wê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê karibê were fahmkirin ku wê şiyariyên ku ew bi pêvajoyên pêşketin û mazinbûnê re wê bi hebûnê re wê di dîmenekê weke yê berfirehbûna fezeyê wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Xwandin wê, di aslê xwe de wê dikarê wê weke jêhatiyek giring a bi têngînek fonemi ku mirov wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bi hinek aliyên ku ew bi hev re wê bi makanîsmayên xêvî ku wê temenê wê biafirênin wê karibê wê werênê ser ziman. Aktivîstasyona hundûrîn wê di wê temenê de wê bi şiyarî û hiş a di zikhev de ku wê bi wê re wê bibê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi xwe re wê, temenê rewşên kûr ên hevoksaziyê ku mirov wê bi wê re wê êdî wê hin bi hin wê kkaribê wê fahmbikê wê bi xwe re wê bide afirandina wê bikê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare têngîna hevoksaziyê wê karibê wê di rengê de wê, di dewama wê de wê hinekê wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirinê de wê, hevok wê bi têngîna xwe ya ku ew wê di wê temenê de wê diafirê wê hem deng û hem qarakterên ku ew bi wê dihê ser ziman wê bi kombînyonekê wê were ser ziman. Di wê temenê de wê hevok wê jî du aliyên ve wê, bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, weke bi aliyê dahûrî û aliyê sintetikî weke bi ideayî û hwd re ku wê li wê bihizirê wê bibê xwediyê dîmenekê fahmkirinê.

Di hevoksaziyê de wê rêgezên hizir wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê fahmbikê. Di mijare deng û karakter û ideayê de wê levkirina ku wê bi wê re wê bibê wê, çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê. Lê di aslê xwe de wê her hevok wê ne tenê wê bi awayekê wê bi gelek awayan wê karibê ji wê bê gihiştin li têgihiştinna.

Berî her tiştî temenê wê yê fonemi ku mirov wê fahmbikê û wê çerçoveya wê ya morfolojikî wê divê ku wê hinekê fahmbikê. Morfoloji wê ji awayê li hundur û ji ya hundûr li ya derve wê dema ku wê ahengê wê dikê ku wê fahmbikê wê van aliyên hevoksaziyê wê li ser wê bisekinê. Wê tenê wê weke zaninek awayî wê pênasekirin wê hem kêmbê û hem jî wê têrê nekê ku ew fahmkirinekê wê bi wê salixkirina ku ew bi wê dihê xwestin ku ew werênê ser ziman ku ew wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê awayên wê yê weke bi gûherînê û peresendinê bigihênê fahmkirinê, kinkirin, bi hevvekirin û ji wê derhanîn weke bi awayekê hilberînê wê di wê çerçoveyê de wê, têgînek sentetikî a morfolojikî wê bi xwe re jî wê, weke ku wê bixwezê bide fahmkirin. Di wê de wê dema ku wê kirde, lêker û bûjen û hwd wê werina fahmkirin bin. Minaq wê rewşa têgînek hevoksaziyê wê di wê rewşê de wê çawa ev hersê alî wê di hevokê de ku wê, çawa wê werina dîtin jî bê. Lê ev pêvajoyê wê weke pêvajoyek rêzînê û bi hev ve wê weke bi têgînek teherî û ankû dîyalektikî wê bi hev ve wê girêdayî ku wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê wê bi wê re wê bibê. Di çerçoveyek bi hevvekirinê û ankû hevgyirtinekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev pêvajoyên afirandinê wê di aslê xwe de wê, bi mejuya mirov re wê, xwediyê pêvajoyek fahmkirinê bin. Wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê di dîroka mirov a hizirkirinê de wê heta ku wê were wê asta ku wê çawa wê hevokên komplike wê avabikê wê, di kijan pêvajoyan de wê derbas bibê wê, weke aliyekê wê yê din ê bi fahmkirinê wê biafirênê. Lê em wê jî dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di rengekê de wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê, dem bi dem wê bi hebûna mirov a li dûv hev û ji hev dibê de wê, bi hevgyirtinên (sentezên) ku ew bi wê re bibê re wê xwe bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke pêvajoyek ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê, her ku wê pêde wê herê wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Bi mijare tégîna peresendinê ve girêdayî ku mirov bibê wê, her dem û rewşa nû ku ew wê di dewama ya heyî de ku wê were bi rewşên weke motasyonê bê û ankû awayên din bin mirov dikarê wê ya berî wê ji wê dûr û wê weke ku wê ya nû de wê di wê de wê nebê wê fahmbikê? Di wê temenê de wê fêrsa ku mirov wê ji wê pêvajoya wê ya pêşketinê wê, digirê wê mirov nikaribê wê bibê. Di wê nûqteyê de wê, li gorî wê tégîne wê di mirovê roja me de wê nîşanakên demên neandertal û ankû yên homo sapiens ku em bi wê fahmbikin wê ne weke aliyekê ku wê ji wê fahmkirinê wê dûr bê.

Her timî wê dem wê ji aliyekê ve wê weke ku wê pêş de wê herê. Em nikarin ji yên wê demê, minaq weke ji neandertal û an homo sapiens ê roja me wê fahmbikin. Lê ji ya roja me yê wê demê fahmbikê. Ber ku wê di xatek dewamî de wê xwe bi wê re wê, di dîmenekê bi sentezên hebûnî de ku wê bide dîyarkirin û domandin wê bibê. Piştî mirovê doma me ku ew xwe bide domandin li demên piştê wê çî bê wê li gorî wê tégîne wê weke pirsek bêbersiv wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Ev pêvajo wê dema ku em cardin li mijare xwe vegehihin û wê bi wê re wê werênina ser ziman wê bi pêvajoyên hişmendiya fonemi û an fonolojiyî û hwd re wê, di şêwayekê de wê xwediyê pêvajoyên ku ew li ser hev re wê di wê rengê de wê bibin wê were dîtin. Gihiştina mirovê ku ew dikarê bilez bixwênê, di aqil de bigirê û rewşan di wê temenê de wê, bi aqilmeşandinê û hwd ji ya xwe û dema û hwd ji wê wîrdetir bi fêrsên fahmkirinê xwe bigihênîyê wê hinekê jî wê di temenê wê de ev pêvajoyên fahmkirinê ku wê di dewama hev de wê bibin wê hebin.

..

Çavkani:

- *Donegan, Patricia. (1985). *On the Natural Phonology of Vowels*. New York: Garland
- *Clements, George N.; and Samuel J. Keyser. (1983). *CV phonology: A generative theory of the syllable*. Linguistic inquiry monographs (No. 9). Cambridge, MA: MIT Press.
- *Vulchanova M, Foyen CH, Nilsen RA, et al. (2014) Links between phonological memory, first language competence and second language competence in 10-year-old children. *Learning and Individual Differences* 35: 87–95.
- *Van Kleeck A, Gillam RB, Hoffman LM (2006) Training in phonological awareness generalizes to phonological working memory: A preliminary investigation. *The Journal of Speech and Language Pathology – Applied Behavior Analysis* 1: 228–43
- *Speciale G, Ellis NC, Bywater T (2004) Phonological sequence learning and short-term store capacity determine second language vocabulary acquisition. *Applied Psycholinguistics* 25: 273–321
- *Schwaighofer M, Fischer F, Böhner M (2015) Does working memory training transfer?: A meta-analysis including training conditions as moderators. *Educational Psychologist* 50: 128–66.
- *Goldsmith, John A. (1979). The aims of autosegmental phonology. In D. A. Dinnsen (Ed.), *Current approaches to phonological theory* (p. 102–222). Bloomington: Indiana University Press
- *Goldsmith, John A. (1995). "Phonological Theory". In John A. Goldsmith (ed.). *The Handbook of Phonological Theory*. Blackwell Handbooks in Linguistics. Blackwell Publishers
- *Hale, Mark; Reiss, Charles (2008). *The Phonological Enterprise*. Oxford, UK: Oxford University Press
- *Hockett, Charles F. (1955). *A manual of phonology*. Indiana University publications in anthropology and linguistics, memoirs II. Baltimore: Waverley Press
- *Hooper, Joan B. (1976). *An introduction to natural generative phonology*. New York: Academic Press
- *Martinet, André (1949). *Phonology as functional phonetics*. Oxford: Blackwell

- *Napoli, Donna Jo (1996). *Linguistics: An Introduction*. New York: Oxford University Press
- *Chomsky, Noam. (1964). Current issues in linguistic theory. In J. A. Fodor and J. J. Katz (Eds.), *The structure of language: Readings in the philosophy language* (p. 61–112). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- *Chomsky, Noam; and Halle, Morris. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row
- *Anderson, John M.; and Ewen, Colin J. (1987). *Principles of dependency phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- *de Lacy, Paul, ed. (2007). *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge University Press

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2023